DE NIEUWE

nov.
964

11

jeroen brouwers

de toteltuin

(novelle)

gedichten van:

w. d. tieges
sonja prins
georges fukkink
lizzy sara may
r. v. leembruggen

kritiek:

marc andries - anthonie donker - jaap kruithof - jef last - sonja prins - a. romein-verschoor - w. g. wolters

STEM

Tristan Haan

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, T. Haan, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, Sonja Prins (secretaresse), A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Schalkburgerstraat 32-III, Amsterdam-O.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. B. Delfgaauw, Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Drs. Th. van Tijn, Drs. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

Jeroen Brouwers

DE TOTELTUIN

ten dele credo, ten dele wind

Volk stroomt binnen, slaat zijn ellebogen uit en struikelt naar wat lege tafeltjes. De kroeg is enorm. Honderden mensen kunnen erin, maar eens is de ruimte van lichamen en adem verzadigd. De kroeg lijkt op een station: dezelfde geluiden, dezelfde sfeer. Het geluid van stemmen dat mij inspint. Stoom ontsnapt aan een koffieketel, witte rook grijpt een der zuilen en klimt erlangs omhoog, kokende koffie spartelt tevoorschijn en verspreidt een vervaarlijk gesis. Het bedienend personeel, dat af en aan loopt met serveerbladen vol rinkelend glaswerk, krijgt instructies via loudspeakers en electrische schellen. Nu en dan klinkt een naam. Omgeroepen wordt voor wie er telefoon is of wie er in de hal wordt verwacht. Er komt geen einde aan het gedrang. Op mijn stoel zit ik pal in de deining. Als vluchtelingen drentelen de mensen om mij heen. Naast mij is een stoel vrij, niemand gaat erop zitten.

Buiten heerst noodweer. Wind en regen slaan de stad. Het schijnt ernstig te zijn en zelfs verkeers- en andere ongelukken te veroorzaken.

Ik kom vaak in deze kroeg om er mensen te zien. Ik zie ze en denk veel. Ik ben niet tot denken bevoegd: Ik denk alsof ik een overtreding bega. Zo denk ik nu: ik schrijf, en lach verontschuldigend.

Op het moment dat ik het denk treedt de schrijver binnen, die aan de overkant van de kroeg woont. Steeds als ik de schrijver zie, voel ik mij blozen. Iedere klad van zijn pen slurp ik op. Ik volg zijn verrichtingen in kranten, radiogidsen, literaire bladen. Ook met eigen ogen in deze kroeg. Ik wil hem zien. Mijn bewondering voor hem is huivering. Ik ken hem van wat hij schreef en gedoogde dat over hem geschreven werd; ik durf hem niet te naderen om te zeggen: 'Meneer, ik heb al uw boeken thuis en gelezen. Ik zou u graag een hand willen schudden'. Wanneer ik hem zie

lopen, hier of op het plein of elders, houd ik mijn adem in. Eén keer heeft hij mij aangekeken op straat en wierp een sigaretteneindje weg. Ik heb mij naar het peukje gebukt maar ben doorgelopen nadat ik had gedaan alsof een van mijn veters was losgeschoten. Eens zag ik hem op zijn balkon. Hij droeg een ochtendjas en leunde over de ballustrade. Hij keek naar vuilnismannen .Wat dacht de schrijver toen hij naar de vuilnismannen keek? Wat dacht hij, toen hij mij korter dan een seconde in de ogen keek; wat denkt hij nu, terwijl hij op de drempel van de kroeg staat, zijn leren jasje glimt van de regen, en zijn blik de mijne opnieuw, toevallig, kruist? Niets waarschijnlijk. Wat denk ik zelf?

Hij is kletsnat. Hij hijgt. Hij zal wel gerend hebben, terwijl hij met maaiende armen probeerde, zich de regen van het lijf te houden. Hij had zich nooit moeten vertonen, evenals ik er nooit aan had moeten beginnen, mij voor de mensen te isoleren. Ik heb hem ook eens de straat zien oversteken. Hij moest het voor een auto op een lopen zetten. Hij steigerde en trok op vreemde, stijve manier zijn knieën op. Aan de andere kant van de straat trof hij een dame. Deze omhelsde hem. Zijn hoofd verdween in het bont om haar hals. Hij onttroont zichzelf met iedere pas die hij tussen de mensen zet. Ik blijf hem bewonderen. Wanneer ik een gesprek met hem zou moeten voeren, zou ik stotteren. De schrijver — hij loopt langs mij de kroeg in; ik ruik hem; ik zou hem kunnen aanraken — doet mij sidderen. Hij is ontzettend beroemd!

Men weet niet van mijn schrijven. Niemand is er, die ooit een zin van mij heeft gelezen. Ik ben minder dan zijn schaduw, minder dan de naar regen, drank en tabak geurende wolk waarin mijn hoofd belandt wanneer de schrijver langs mij loopt. Mijn schrijven is arrogantie. Ik meen wraak te moeten nemen op ieder die ooit heeft geaarzeld of geweigerd tolerantie met mij te hebben. Wanneer ik schrijf noem ik namen, adressen, steden, telefoonnummers, mannen en paarden. Wat in mij is, is wraak. Ik ben jaloers op de schrijver. Ik lach me rot wanneer ik hem bezig zie, zichzelf te onttronen.

Een dichter en een schilder volgen de schrijver. Ook hen bekijk ik. Ook enkele meisjes, die ik niet bekijk, lopen in

zijn kielzog. Ik sla de toppen van mijn vingers tegen elkaar. Inderdaad, ook ik ben schrijver, denk ik. Ik heb meer geschreven dan de schrijver. Mijn kamer ligt vol manuscripten. Meer waarde dan die welke een handelaar in oud papier eraan zou toekennen, hebben deze in andermans ogen niet. Op welke zinledige wijze ben ik schrijver naast de schrijver die zich in de kroeg, op enkele meters van mij vandaan, met opgetrokken knieën op een vensterbank heeft neergezet?

Ik schrik van de hand op mijn schouder. Nagels zie ik en denk iets dat ik met achterbaksheid associeer, met hooggeplaatste chinezen. Lange, glanzende nagels, die als pianotoetsen op mijn schouder liggen.

'Je wilt me niet zien, hé?' zegt ze en haar gezicht, dat mij vooralsnog niets zegt, rijst als een maan voor mij op.

Ik ken haar niet. Ze is niet welkom aan mijn tafeltje.

'Verwaande kwast', lacht ze en raakt met haar nagels mijn wang aan. Ze gaat zitten en neemt bezit van mij. Met haar ogen vreet ze mij aan. Ze pakt mijn hand. Haar woorden maken mij nerveus, want ik kan haar niet volgen.

Ze speelt met mijn hand. Een voor een neemt ze mijn vingers om ze als hamertjes van een carillon op het tafelblad terug te laten vallen. Haar blik is stralend. Ik kijk haar aan. Even licht ik mijn hoofd op en kijk haar aan. Mijn oogopslag is de formidabele mep waarmee ik er gewoonlijk in slaag de vliegen der nieuwsgierigheid te vermorzelen. Ik vermorzel haar niet. Integendeel. Ze legt haar hand op mijn ogen en met haar duim streelt ze mijn oogleden.

'Nog steeds dezelfde', zegt ze. 'Nog steeds diezelfde somberte. Ik heb jou nog nooit zien lachen. Blij, dat je me hier treft?'

Ze plukt een pluisje van de mouw van mijn jasje. Ze wacht mijn antwoord niet af. Ik hoor haar praten, versta haar niet. In de rechterbovenhoek van het raam, recht voor mij, zie ik een verkeersbord dat druipt van regen. De plaatsnamen zijn onleesbaar. Stoplichten proberen verkeer en verregend avondvolk in het gelid te fronzen. Voor de kroeg ligt het lege bassin van een fontein. Ik kan mij voorstellen hoe het regenwater door de brede afvoerpijp gorgelt.

Het stormt. Fietsers worden tegen het asfalt geslagen. Ik zie paraplu's aan flarden vliegen. Een stel in gummi jassen geklede verliefden houdt een webwerk van spaken boven zijn hoofd. In het modehuis aan de overkant begint een kale man de etalageruiten met hout en ijzer af te schermen.

De ober komt. Zij bestelt iets.

Dicht langs de gevel stapt een dwerg met een mand aan zijn arm. Hij probeert de inhoud van de mand — witte bloemetjes zie ik — met zijn hand tegen wegwaaien te behoeden. Ik zie de wind van de daken vallen. De regen komt niet uit de lucht, de regen stijgt op uit het plaveisel. Zwarte monsters zwemmen langs, geschubt, gekroond met paraplu's, voortgestuwd door de vinnen van flapperende jaspanden. De dwerg valt en drijft achter zijn lelietjes-der-dalen een zijstraat in. Wat heb ik er voor over, te weten wat het ventje denkt?

Zij zit nog steeds naast me. Haar hand ligt op mijn knie, haar vingers trommelen.

'Gewoon op kantoor', zegt ze. 'Nooit iets buitengewoons aan mij te bespeuren geweest, immers. En jij?'

Ik kijk haar aan. Ze vraagt iets, geloof ik.

'Daan', zeg ik.

Het begint te hagelen. Ze opent haar mond. Gelijktijdig lacht ze en uit ze kreetjes vanwege het weer. Het venster wordt matglas. Haar hand raakt mij aan. Raakt mij aan. Ik veer ervan op.

'Je doet net of je me niet meer kent', zegt ze en slaat haar hand, diezelfde hand, om de steel van haar glas. 'Els Verfles', zegt ze.

Ik zoek in de laden van mijn archief. Els Verfles dus.

Het volk in de kroeg wordt onrustig. Ik moet aandachtig toekijken om het allemaal te kunnen onthouden. Ik beschrijf de hele wereld voor zover ik die tot heden heb gezien. Ik ken de mensen tot in de onherbergzaamheid van hun vluchtigste gedachten. Ik ken de oorzaken van hun hondse zondetjes, de drijfveren van hun angst. Ieder van hun gebaren determineer ik als bewegingen van stengels, bladeren, gebloemte van interessante planten. Mijn God, ik schrijf, denk ik wel eens.

Zij praat. Uren praat zij. Wanneer een windvlaag de

kroeg uit de grond trekt, zal ze nog praten.

Een zolder doemt op. Ik scharrel met Els Verfles op de zolder van haar huis. Haar vader is dood, ze heeft mij aan haar moeder voorgesteld. Een grijze moeder, tot aan het einde van haar dagen tussen fuchsia en kanarie geklemd, thee serverend, ons regelmatig gedurende lange tijd alleen latend. Els Verfles laat mij eerst haar kamertje zien. Ik zie geen bed. Wat boekjes in een lichthouten kastje zie ik, een vloerkleedje, plantjes.

'Hier is mijn bed', zegt Els Verfles en kantelt het uit de muur.

'Handig', zeg ik.

Zij gaat zitten en laat mij haar dij zien wanneer zij haar benen optrekt. Het raam geeft uit op een kolenopslagplaats.

'We wonen hier gezellig in vergelijking tot de Kloosterkade', zegt ze. 'Toen mijn vader dood was en mijn broers de bakkerij overnamen zijn wij hier gaan wonen. Mijn moeder leeft ervan op.'

Ik sta als een paal in haar kamertje.

'Die zon op je gezicht flatteert je', zegt ze. En: 'Je hebt prachtig haar.'

Daarna laat Els Verfles mij de belendende zolder zien. Ik buig mij over een speeldoos. De klank ervan ontrolt een wimpel van snel verwaaiende vrolijkheid. Ik kijk Els Verfles aan. Els Verfles kijkt mij aan. Els Verfles heeft een lieve, zachte stem. Wanneer ze mij opbelt, bekoort ze mij, maar niet zodra vertoont ze zich in levenden lijve, of ik schrik. Ze doet me denken aan een gevilde haas. Terwijl ik bij de speeldoos op de grond zit, valt ze over mij heen. Ze kust mij in mijn nek. Ze werpt een natte dweil in mijn nek, denk ik. Ik help haar overeind. Met haar voeten zet ze zich af tegen mijn voeten. Ze draagt een rode onderbroek. De eerste rode onderbroek die ik in mijn leven te zien krijg. Moeder komt boven.

'Is het hier niet veel te koud, jongens?'

Als we aan het bureautje zitten en ik haar help bij haar huiswerk, beneemt haar lucht me de adem. Ze lijkt zich te ontbinden op haar stoel. Haar huid, haar kleren, haar haren, haar adem, alles stinkt. Ik begin te zweten. Verlaat haar. Zielig vind ik het. Voor haar moeder.

Jaren later keert een vriend uit Zuid-Frankrijk terug en

zegt me, op een der klippen over Els Verfles te zijn gestruikeld. 'Daan Brakenziek?' had ze gezegd, 'vijf jaar verkering mee gehad. Nooit één zoen van gehad.'

Els Verfles dus.

Nu bekijk ik haar. Ze heeft puistjes. Nylonkousen met naad heeft ze aan, gestoken in zwarte knielaarsen met hakken. Er boezemt iets, maar ik kan niet zien wat. Ze heeft haar haren laten groeien. Maar ik ruik niets.

Ze grijpt me weer met haar hand.

'En wat doe jij nu precies?' vraagt ze.

'Ik schrijf', zeg ik en lach verlegen.

'Wezenlijk?'

Dit woord treft mij als een bijl.

Jawel, ik schrijf.

In mij barst een babel los wanneer ik schrijf. Ik schrijf op commando van iets dat spreekt in mijn hoofd. Wat spreekt is hoog van stem en kraamt opgewonden taal uit. Ik moet mij op het gesprokene concentreren, al begrijp ik er ternauwernood een lettergreep van. Niet alleen stem, ook wapens en machines hoor ik, vervoermiddelen op stalen wielen, langs electronische wijze voortgedreven werktuigen, elevators, stoomwalsen, kranen. Ik ben de stem volmaakte gehoorzaamheid verschuldigd. Om mij aan deze gehoorzaamheid te kunnen onttrekken, heb ik liever dat het davert in mijn hoofd. Trams mogen er hun gillende schietgebeden zeggen, pneumatische boren alles openbreken. Paniek mag uitbarsten, radio's en televisietoestellen mogen hoge storingssignalen uitzenden. Laat sirenes loeien. Katten en honden mogen elkaar met veel misbaar opvreten, wat mij betreft (als het niet anders kan), maar laat er iemand zijn die de stembanden van de onbegrijpelijke stem doorsnijdt. Wat zegt hij, wat bedoelt hij, dat hij onverstoorbaar blijft en zich door niets van spreken laat weerhouden? Monologen houdt hij, zonder een moment te haperen. Hij leest alles af van betikte papieren, denk ik. Wanneer hij zwijgt, verdenk ik hem ervan, dat hij ergens zit te typen, nieuwe lezingen voorbereidend, terwijl hij regelmatig gorgelt om zijn keel in conditie te houden. Hij is onverstaanbaar al komt het geluid van zijn stem mij helder tegemoet, als bedient hij zich van een microfoon, of zou zijn stem door water worden

geleid. Ik hoor dat er gesproken wordt, maar versta het gesprokene niet, zoals wel kan voorkomen wanneer men luistert naar gesprekken die in een aangrenzende kamer worden gevoerd. Willoos doe ik wat de stem gebiedt, want hetgeen ik opvang spreekt van dwang. Wat doe ik, dat ik niet wil, niet kan, maar desondanks verricht op gezag van de stem? Ik schrijf. Ik moet de klanken registreren, ieder woord dat een bekende klank voor mij heeft, herleiden tot een verstaanbaar begrip.

Maar ook de andere geluiden heb ik niet in eigen hand. Ik ken de oorzaken ervan; ze dekken – een kakafonische deken – de stem toe, maar ik kan ze niet naar eigen willekeur oproepen, opvoeren, wegfaden. Vliegtuigen zwenken binnen de globe van mijn schedel. Het geluid dat zij afscheiden doet mij rillen. Ik voel mij niet weerbaar of krijgshaftig. Onder mijn tong sluimert een vloot van kruisers, torpedobootjagers, vliegdekmoederschepen, onderzeeërs. Weldra zal de stem de koers bepalen. De schepen zullen de schrik worden genoemd van de stem zal zeggen welke zee. Soldaten leren oorlog voeren in mijn hoofd. Ze excerceren over grote pleinen op commando van een sergeantmajoor. Groene eenheden verplaatsen zich. Het oefenterrein lijkt een reusachtig schaakbord waarvan de vlakken regelmatig verschuiven. Twee groene vlakken lopen over in elkaar, verwerpen hun eenheid weer en marcheren onafhankelijk verder. Pionnen, ruiters, torens, boodschappers. In de enge, tochtige vertrekken, die mijn neusgaten zijn, geeft men onderricht aan militairen. Krijgstucht wordt hun ingestampt, absolute onderhorigheid, de diensten der schildwacht, eerbewijzen. Wapens worden uit elkaar gehaald, bekeken, besproken. Ergens is geschal hoorbaar. Recruten worden met trompetsignalen vertrouwd gemaakt. Men leert schieten. Jonge militairen richten hun geweren op een bordkartonnen schijf, waarvan het hart de vorm van een blauwe piramide heeft. Midden onder de basis van de figuur richten ze, hun handen trillen, ze dralen te lang voordat ze de trekker overhalen. Gewapend met pistolen lopen officieren rond. Onordelijkheid op het schietterrein kan met de dood worden bekocht. De manschappen zijn doof. Hun oren zijn met plastic dopjes dichtgeschroefd. Munitie ligt opgeslagen in de gangen van mijn oren. Roodgeverfde bommen, dynamiet,

T.N.T., granaten, raketten. IJzeren deuren sluiten dit alles af. Enkele korporaals lopen continu wacht. Hun stappen wekken echo's. Voorts heerst er stilte en uiterste waakzaamheid. Ergens zetelt het commandoschap. Muren zijn er door landkaarten onzichtbaar. Vlaggetjes geven een en ander op deze kaarten aan. Het krioelt er op van de zwarte en rode punten en blauwe lijnen. In de tafel van het commandowezen heeft iemand een passer gestoken. De punt houdt een bundel papier op zijn plaats. De passer lijkt een galg. Verderop ligt het krijgsarchief, een New York van stalen brandvrije kasten.

'Wie daar?' roept de schildwacht.

'Braakenziek', zeg ik.

Ik ben bang. Steeds opnieuw ben ik bang, wanneer de schildwacht zich met opgeheven bajonet van zijn taak kwijt. Het is maar een formaliteit.

'Neemt u me niet kwalijk', zegt hij wanneer hij mij herkent en presenteert zijn geweer. Ik heradem. De ruimte, waarin het krijgsarchief is ondergebracht, is lichtgroen betegeld als een zwembad. Onafzienbaar zijn lengte en hoogte. Honderden meters boven mij zie ik ambtenaren bezig met hun werk. Ze trekken laden open, verdwijnen met hun handen in de inhoud, voegen kaarten toe, stellen aantekeningen en doen het zingend. Landverraders, vaandelvluchtigen, spionnen zijn hier opgelegd. Papieren vijanden. Voor de microfoon van een electronisch brein hoef ik slechts een naam te noemen.

'Verfles', zeg ik.

In het ingewand der machine beweegt een schijf volgens hetzelfde principe als men van een jukebox kent. Een gezoem begeleidt de beweging. Lichtjes pinken aan en uit. Dan volgt een gereutel als werd er iets uit de modder van een bijna dichtgegroeide sloot getrokken en voegt het brein mij de antecedenten van Els Verfles toe.

'Verfles', zegt het brein. 'Woonachtig aan de Rotterdamseweg te D. Onbetrouwbaarheid gebleken. Was gedurende de jaren 57-60....'

Ik luister niet. Ik raak het brein aan met mijn hand. Het slaakt een mechanische zucht en sluimert weer in.

Ziedaar wat nog meer in mijn hoofd is opgetrokken: kogelgieterijen, munitiefabrieken, laboratoria, waar men

behoedzaam omspringt met plannen tot vernietiging. Ingenieurs, krijgskundigen, pyrotechnici, mecaniciens doen zwijgend hun werk en kennen elkaar ternauwernood bij naam. Kazernes komen dan, op grote afstand van de industrieterreinen. Soldaten brengen er hun tijd met wachten door.

Nu ik dit schrijf — ik bezetene, ik schrijf! — klopt mijn hart als een bom. Hij zal ontploffen; erger nog, hij zal afgaan als een wekker. Mogelijk is dat het sein voor de vliegtuigen om op te stijgen. Voor de vloot het sein om zee te kiezen; voor de soldaten het sein om alles wat leeft voor blauwe piramides aan te zien. Eens ontploft mijn hart of gaat af als een wekker en zal alles wat is opgebouwd tot vernietiging worden aangewend van al degenen van wie het krijgsarchief dossiers herbergt en van anderen. Als een smeulende prop schroot zal ik mijn hart naar een uithoek van mijn hersens trappen.

De stem!

Er gaat een schok door mij heen, nu de monotone praatmachine opnieuw begint te praten. Ik spring op van de plaats vanwaar ik alles heb overzien. Ik struikel. Ik sla mijn handen tegen mijn oren. Ik open mijn mond om het uit te schreeuwen. Maar geluid breng ik niet voort.

Ik denk terug aan vroeger, ik was zes, in Indië. Ik had een vriend, een jonge aap die mij, waar ik ook ging, zittend op mijn schouder begeleidde. Ik besprak met hem wat ons beiden aanging. Als ik hem ernstig toesprak sprong hij schaterend van mij af en voerde op twee poten en een staart een dans voor mij uit. Zijn oogjes herinner ik mij, zijn verfomfaaide handjes. Ook toen stond ik op een plaats vanwaar ik alles kon overzien en zag hoe hij, God weet waarvan geschrokken, met dezelfde snelheid als waarmee de kogel in een kop van jut naar de knal vliegt, een van de palen beklom waartussen electrisch geladen draden hingen. Ik riep hem terug en in plaats van mijn handen voor mijn ogen te slaan, sloeg ik ze tegen mijn oren en opende mijn mond om te schreeuwen. Ik zag wat gebeurde, schreeuwde niet. Aan een der draden hing de aap. Ik zag hoe de stroom door zijn grijze donder sloeg. Zijn staart ontkrulde zich en verlengde zijn rug als met een stok. Zijn kreetje ving ik op. Hij hing aan één hand aan de draad; zijn andere hand had

hij rechts zijwaarts uitgestoken om de draad elders vast te pakken, om zich slingerend voort te bewegen. Toen ging ik op de loop en struikelde de heuvel af, mijn handen nog steeds tegen mijn oren. Ik schopte mijn moeder omdat ze niet meteen begreep wat er gebeurd was. Volledig gekleed onderging ik haar kalmeringskuur. Ze doopte me als uit te spoelen was in de mandieton, zodat ik het haast bestierf.

Nu ook, ik open mijn mond om te schreeuwen, maar geluid komt niet over mijn lippen. De stem neemt bezit van mij. Dwingt mij zijn woorden te drinken, tot ik het zal besterven. Wie mij niet begrijpt zal ik schoppen. Wat zegt de stem?

Ik ren langs havens en kazernes. Onder vliegtuigrompen duik ik door. Zin en samenhang ben ik bijster. Wat gebeurt er toch met mij? Ik ren over de heide waar men schietoefeningen houdt. Men staakt het vuren. De stem, de stem zit in mijn benen. Hij zweept mij op tot rennen en luisteren. Stelling neem ik op de plaats van de liggende soldaten met een schiettuig voor hun oog. Een der militairen ontruk ik zijn wapen. Als dolgeworden mitrailleer ik mijn omgeving. Het geweer trilt in mijn handen. Ik schiet.

Ik schrijf.

'Wat schrijf je dan?' vraagt Els Verfles.

Ik haal mijn schouders op, grijp mijn glas. Met mijn tong lik ik het schuim van de rand. Ik krom mijn schouders, weer mij af tegen de angst, de grootste klootzak ter wereld te zijn. Ik weet het antwoord niet.

'Ik ben journalist', zeg ik. 'Tenminste, zo noem ik mij. Ik ben het eigenlijk niet. Ik zit aan een bureau en herschrijf de stukken van medewerkers buitenshuis.'

'Bij welke krant?'

Steeds dezelfde vragen. Ik ken de volgorde. Ik geef steeds dezelfde antwoorden.

'Niet bij een krant. Ik werk bij een uitgeverij van geïllustreerde weekbladen.'

Ik steek mijn glas omhoog. De rondcirkelende ober pikt het op.

'Wat schrijf je dan?'

Dat weet ik niet. Ik schaam me rot. Er moet iemand zijn

die mij wil geselen. Ik zal door mijn knieën zakken, mijn rug bollen, mijn ogen sluiten. Ik zal mij er gewillig aan onderwerpen. Iemand moet de hoogmoed uit mij geselen; mij op mijn smoel slaan; mij trappen. Iemand moet mij zand laten vreten. Laat iemand mij binden met schrikdraad, electriciteit door mijn hersens jagen.

'Op de zaak dingen van geen waarde', zeg ik. 'Ik zou het ook niet kunnen. Ik ben niet voor de journalistiek geboren. Ik ben er per ongeluk in beland. Ik sla de ene flater na de andere.'

Ik vertel het haar.

Het gebouw van de uitgeversmaatschappij van geïllustreerde weekbladen is hoog, grotendeels van glas. Een drukke weg ligt voor en onder de ramen. Grachtenwater biedt ligplaats aan wat woonschepen. Verderop ligt de stad. Een overwegend boeiend uitzicht. De etage waar ik werk ligt op dezelfde hoogte als de kruinen van de bomen die aan deze en de andere kant van de gracht staan. Mijn bureau staat voor het raam, ik kijk in het gebladerte, zie duiven. Bij stormen als deze slaat het water een muur tussen mij en de stad. Eenden zie ik stuurloos dobberen, brakend van ellende.

Wat praat ik toch? Zij kijkt mij aan en wekt in mij de illusie dat het interessant is, wat ik haar vertel. Ze knikt. De ober brengt bier. Ik drink. Wanneer ik het glas naar mijn lippen hef zie ik hoe het regent en waait buiten de kroeg.

'Ja?' zegt ze.

De redactie die zich inspant om wekelijks een lijvig damesblad af te leveren, bestaat hoofdzakelijk uit vrouwen, die elkaar uitbundig omhelsen wanneer het blad huns bedunkens 'fijn' is uitgevallen. Elkaar en mij noemen ze 'lieverd'. Alles wat roze en lichtblauw is en deel uitmaakt van de babygarderobe, is 'snoezig'. Reportages over koningshuizen heten 'sprookjesachtig'. Er wordt gesmeten met geld; ik verdien niet zo veel. 'Daantje', zeggen ze tegen mij. Ik verteder hen met mijn schone smoelwerk, mijn zwijgzaamheid, waarvan ze denken dat het verlegenheid is. Ik verzet mij niet. Zij staan te mijnent genoteerd. Ik doe geen werk dat op een langgerekt 'énig' kan worden onthaald. Ik herschrijf artikelen van medewerkers buitenshuis: de kinderpsychologe, de arts, de binnenhuisarchitect,

de bloemist, de doctoranda in wellevendheid en etiquette. Ik herschrijf ook wel korte verhalen. Slaapkamer wordt prieel, jenever 'een drankje', een tongkus 'een hartelijke omhelzing'. Noodlot wordt geweerd. Over God, godsdienst, politiek liever niet gepraat. Voorts doe ik niets. Ik zie alles, hoor alles. Tot niets ben ik in staat en toch tot alles. Ik schrijf. Dagelijks noteer ik wat ik waarneem of wat opwelt in mijn hoofd. Mijn verzet is van papier. Ik wreek mij, maar op papier. Alles onthoud ik, namen en situaties. Alles noteer ik en streel mezelf en beid mijn tijd. Soms ontvlucht ik het glazen gebouw, deserteer in de stilte en schrijf. Ik voel mij door woorden bezeten. Ik kauw op letters en spuw ze uit. Alle woorden die bestaan heb ik geschreven, tweemaal, driemaal. Vroeger beschreef ik beslagen ruiten met mijn vinger: 'Daan Braakenziek is een vogeltje', 'Daan Braakenziek is lief', 'Daan Braakenziek, Daan Braakenziek'.

'Bevalt het werk je niet?' vraagt Els Verfles.

Ik ben weinig inventief, weinig origineel, weinig talentvol. Het baantje zou voor mij gecreëerd kunnen zijn. Maar ik meen meer te moeten schrijven dan waartoe het baantje mij in staat stelt. Mijn hele leven schreeuwt om wraak. Ik moet vergelden, ik moet herdenken, ik moet mijzelf bevestigen als een gedrukt, gebundeld en aan de openbaarheid prijsgegeven manuscript.

De wind breekt een der spiegelruiten van de kroeg. Het volk staat op en reikhalst. Ik schrik ook maar weet onmiddellijk wat er gebeurd is. Ik heb er geen oog voor. Er schijnt een bloedende man op de grond te liggen, een deel van het venster in zijn keel. De wind stormt in op de kroeg. Glaswerk valt. Het volk verdringt zich rondom de plaats des rampspoeds. Ik voel de plotselinge kou, denk aan de schrijver. Ik blijf zitten, voeg mij niet bij de nieuwsgierige massa omdat het mij niet aangaat. Nu schijnt er een fiets naar binnen te waaien. De loudspeaker zegt iets dat onverstaanbaar blijft. Voor mijn ogen struikelt een ober.

'Thuis schrijf ik andere dingen', zeg ik. 'Met wat ik geschreven heb leur ik langs uitgeversdeuren. Thuis stapelen de briefjes van uitgevers zich op. Niemand zegt dat mijn werk slecht is. Toch wordt niets gedrukt.'

'Maar wát schrijf je dan?' vraagt Els Verfles.

Ik haal mijn schouders op en lach verontschuldigend.

Van uitgever tot uitgever reizen de monologen van de stem. Zodra het manuscript gedrukt is zullen de vliegtuigen opstijgen van mijn tong. De schepen zullen losbreken van de haven. De soldaten gaan ten aanval over. Woorden zullen het mensdom als roodgeverfde bommen, dynamiet, T.N.T., raketten treffen. Het brein zal namen braken en ik zal dóórgaan met schrijven, met een snelheid die mijn handschrift onleesbaar maakt, voortgedreven door wat spreekt. Alles zal worden genoemd. Stormen zal het en iedereen zal zijn mand met lelietjes-der-dalen verliezen.

Volk begint de kroeg te verlaten. Geleidelijkaan vult een snerpende kou de ruimte. Ik beschut mijn hals door de kraag van mijn colbert op te zetten. Els Verfles schurkt zich in haar mantel en knoopt een lila shawl om haar hoofd. Zij wordt niet wijzer van mij. Ook haar naam ken ik. Zielig, denk ik. Voor haar moeder.

'Wat doet het er allemaal toe?' vraag ik. 'Men drukt mijn boeken toch niet.'

Alles is ongeloofwaardig wat ik doe. Ik schrijf, maar ben geen schrijver.

'Kon ik je maar helpen', zegt Els Verfles.

Gesel mij, denk ik. Sla mij dood, de hoogmoed uit mijn haren, sla mijn ogen, mijn tanden.

'Zal ik je voorstellen aan de schrijver?' vraagt ze.

'Nee', zeg ik.

Het volk, dat naar de deur stroomt, lijkt te schaatsen. De regen valt met zoveel heftigheid door de bres in het glas, dat er druppels tegen mijn achterhoofd springen. Er verschijnen in het wit geklede mannen met een brancard. De loudspeaker begint te tjilpen. Als ik met mijn ogen de richtingaanwijzer zoek, bemerk ik, dat er een flard plastic over de borden is gewaaid. Over straat danst een lampekap. Els Verfles praat tegen mij. Ik hoor de wind gieren zoals ik hem alleen in luisterspelen heb horen doen. Ik hoop niet meer op de dag waarop het plein weer zonnig zal zijn, het water spartelt in het bassin van de fontein, het volk deze novemberdag zal zijn vergeten.

Els Verfles staat op en loopt van mij weg.

Ik werp een oog met opgetrokken wenkbrauw op de bedrijvigheid rondom, de ingeblazen ruit, de man. De

gewonde lijkt een vis die men met vereende krachten ophaalt. Even zweeft hij boven aarde, door talrijke lieden bij benen en schouders opgebeurd. Wanneer er een kristallen luchter van de zoldering valt, laat men hem eensgezind glippen. Opnieuw het geluid van vallend glas, een explosie van dansende scherven. Dagbladen, hoeden, dassen, ook de lila shawl van Els Verfles, andere kledingstukken waaien tegen de wanden op. Ook mij grijpt de wind. Ze blaast onder de zitting van mijn stoel en even wip ik op, alsof ik op de deksel van een pan met kokende inhoud zit. Mensen verdringen en beroepen elkaar. Sommige lachen. Iemand trapt op de hand van de gewonde.

Mijn ogen zien hun achterkant, de schelpen van mijn oren klappen dicht en sluiten mij af van het rumoer in de kroeg. Ongekend hevig zijn de geluiden. Ik hoor treinen rangeren. Ik denk runderen te horen, die met gebogen kop, de horens voorwaarts, op iets afrennen, maar het zijn treinen, bumpers die tegen andere bumpers stoten. Soldaten marcheren. Waarheen? Een stoomfluit krijst. Gele wagentjes rijden voor vliegtuigen uit. Startbanen worden door knipperlichten afgebakend. In witte jassen gekleed staan personeelsleden van laboratoria op het dak van een hangar en zien, de handen in de zij, de lucht in, die bezaaid is met sterren en projectielen.

Ik ga maar eens naar huis, denk ik.

Wankelend voel ik mij gelukkig. Ik wil nederig zijn, verlost zijn van mijn schrijflot, verlost zijn van de stem, de afschuwelijke, op wraak gerichte inhoud van mijn hoofd.

Nu is de kroeg een zinkend schip. Pogingen van enkele mannen om een houten bord voor de stukgeblazen ruit te plaatsen, zijn vergeefs. De wind blaast hen weg van het gat. Ze vallen ruggelings tegen de grond, het bord bedekt hen als een zerk. De wind breekt bomen en torens. Door de regen zeilen afgerukte daken, meubelstukken. Mensen buitelen als gewichtsloze acrobaten door de straten. Ik zie hoe de wind een hond schept en meeneemt boven antennes en schoorstenen.

Dan zie ik Els Verfles weer. Haar haren zijn voor haar gezicht gewaaid. Ze spreekt met de schrijver en kijkt hem

door haar verwarde kapsel aan alsof ze door struikgewas gluurt. De schrijver heeft een arm om haar heen geslagen. Hij schatert. Dichter en schilder komen bij hen staan, kijken, terwijl Els Verfles dóórpraat, nu en dan tersluiks naar mij. Ik druk mijn benen tegen de grond. Voor het eerst van zijn leven hoort de schrijver over mij. De eer. De schrijver wrijft met de rug van zijn hand over zijn oogleden van het lachen. Naast de kunstenaar begint de gewonde met zijn armen te slaan. Hij roept iets. Iemand struikelt over hem. De wind speelt met een bloedvlek. De brancardiers zijn nergens. Hij roept weer iets. Loeiend neemt de wind bezit van zijn kleren.

Ik knoop mijn jas dicht en vlucht. Ik vlucht voor Els Verfles die mij nadert in gezelschap van de schrijver.

'Wacht', roept ze. 'Ik zal je even aan hem voorstellen.'

'Nee', zeg ik en loop naar de hal. De wind beweegt de draaideur als een tol. Tijdschriftenrekken zijn door de tocht geplunderd: enkele honderden geïllustreerde bladen dansen voor mijn ogen. Els Verfles probeert mij tegen te houden.

'Hij kan je helpen', zegt ze.

Ik stort me in de vogelachtige bewegingen van de geïllustreerde tijdschriften. Modepraatje en lekkerbekrubriek slaan me in het gezicht, Lieve Marion, Repeltje Weet Raad, Op Pad Met De Dokter. Liefdesverhalen omhelsen mij hartelijk, filmsterren wassen zich met Sunlightzeep, En Rama Is Er Altijd Bij. Is Uw Kleuter Eenkennig? Ik worstel met de bijdragen van medewerkers buitenshuis. Els Verfles hangt aan mijn schouders. Met haar en een deel van de tijdschriften word ik door de tol gegrepen. Ik verzeil in een krankzinnig kippenhok. Opnieuw raakt Els Verfles mij aan. Behalve ikzelf heeft nog nooit iemand mij daar aangeraakt. Ik heb nooit aan iets anders dan papier gedacht. Ik heb nooit iets beleefd, tenzij mezelf. Ik klamp mij aan haar vast. We draaien rond tot de deur ons uitspuwt en wij als vliegers de wind in gaan. Een hoge vlucht nemen de geïllustreerde bladen. Ze klapwieken weg en verdwijnen achter de daken.

'Hij kan je helpen', zegt Els Verfles.

We houden ons vast aan de gevel.

'Ik wil niet', zeg ik, maar word niet verstaan. De wind rukt het geluid uit mijn mond, verscheurt het en werpt het

in snippers boven mijn hoofd.

'Hij zal je met zijn uitgever in contact brengen.'

'Zijn uitgever heeft mij al afgewezen', zeg ik.

De regen slaat mij. Wanneer ik probeer te lopen, word ik geslecht, sla met mijn hoofd tegen het trottoir, grijp om mij heen maar drijf al af. Dan kom ik dwars op de wind, richt mij op handen en voeten op en pers me tegen de wind in. Ik moet mij vastgrijpen aan een afvoerput. Schoenen, textiel, een boek, stenen, takken van bomen rennen langs. Aan mijn benen hangt Els Verfles. Ik wil niet kennis maken met de schrijver. Ik ken hem al. Ik wil mij niet vernederen. Ik eet modder. Water, dat stoeiend door de goot stroomt, overspoelt mij. De schrijver is in de draaideur verward. Ik zie het, zijn wankelende troon, en ik lach. Els Verfles roept hem iets toe en volgt mij. Ik voel mij in stervensgevaar.

Daan Braakenziek in stervensgevaar? Algehele verslagenheid omwoelt de wereld. Aller schrijvers schrijver is in stervensgevaar. De wind heeft vat op hem gekregen en slaat zijn lichaam langs de hemel. Daar vliegt hij, met gespreide armen en wijdbeens. De kranten komen met extra edities. Volk is ontroerd en sensatiezuchtig. Verslaggevers begeven zich op straat, houden deze en gene een microfoon voor de mond en vragen naar reacties op het nieuws over de schrijver. 'Waardeloos is het leven zonder Braakenziek; niet dan?' Er zijn mensen die zich het leven benemen. Het verkeer trekt zich in de knoop. Mensen drommen samen voor het huis waar het kilometers verderop teruggevonden en volledig stukgereten lichaam van de schrijver wordt opgebaard. De straat is afgezet voor snelverkeer. Daan Braakenziek is dood. Men bouwt een toren van bloemen op het trottoir. 'Zijn bescheidenheid was spreekwoordelijk', zegt men via de radio.

Ik vorder langzaam. Ik kruip door de wind, door mij rent de wind. Regen adem ik. Mijn arm wordt door een langszeilende salontafel getroffen. Boven mijn hoofd trekken lichtere voorwerpen voorbij. Een man loopt zijn hoed na. Hij wordt opgetild en ver vóór de hoed neergekwakt. Als een bal rolt hij verder, zodat hij nu door de hoed wordt nagezet. Els Verfles is naast mij. Zij zowel als ik worden door de wind uitgekleed. We zwemmen een brug over. De stank van het water steekt in mijn neus. Els Verfles wordt

ondersteboven tegen een gevel gesmeten, maar volgt mij opnieuw terstond. In mijn voorhoofd wordt een gat geslagen doordat de bumper van een stuurloos voortgedreven auto mij treft. Els Verfles geeft over. De wind neemt haar braaksel mee en smeert het uit over een standbeeld.

Nu lach ik. Ik ben vrolijk tot in de staartconstructies van de vliegtuigen, de gespannen buiken van de schepen, de tenen van de militairen. Ik zal mij van de stem bevrijden. Ik kan het. Nu kan ik het.

Het bloed uit mijn hoofd zwiert als een serpentine door de straat. Els Verfles valt over mij heen en kust mijn nek. Ik kus haar terug terwijl de wind ons beiden voortrolt. Ik heb nog nooit iemand gekust. Wat ik zie aan Els Verfles, die naakt is, heb ik nog nooit gezien. Ik moet opnieuw beginnen. Wat regent het! Els Verfles klemt een van mijn handen tussen haar benen. Als vaten worden we door de straten gerold. Ik voel niets meer, weet niets meer. Dan keilt de wind ons tegen een boom. Els Verfles bijt in mijn schouder. We kruipen verder.

Bij de ingang van het park zie ik een auto met drie inzittenden opgepiekt op de punten van de ijzeren poort. Even verderop is een grijsaard tussen schuifraam en vensterbank bekneld geraakt. Als een klepel slaat zijn hoofd tegen de gevel. Achter hem flikkert een schemerlamp. Kortsluiting en brand wacht ik niet af. Terwijl ik voortkruip, mijn gezicht scheefgeslagen door de wind, hoor ik een kind schreien. Men gaat door met geboren worden en sterven op dit uur. Els Verfles kleeft als een zuignap aan mij. Haar haren slaan mij in het gezicht. Om de hoek komt mijn huis in zicht. Wat gaat mij Els Verfles aan? Ik kan haar van mij afschudden en prijsgeven aan het weer, naakt als zij is.

Op de tast zoek ik de weg door mijn straat. Iedere tegel ken ik. Als douaneobstakels versperren omgewaaide bomen ons de weg. Ik vecht mij langs de breedvertakte stammen. Vaderaap ben ik, verdwaald in een onmetelijke doos lucifers, waar het kraakt onder ieder van mijn bewegingen, waar de wind mij terugdringt tot het begin van de hindernissen als beschouwt hij mij deelnemer aan een afschuwelijk

gezelschapsspel. Haar armen en benen verkrampt om mijn lichaam heeft Els Verfles het bewustzijn verloren. Ik haal mijn huid open aan de omgevallen bomen. Steeds is de wind recht voor mij en snijdt mij. Andere levenden passeer ik. Een priester, naakt met boord, wil zich volledig achter een weerbarstige hoed verschuilen. Drie oudere vrouwen, die zich bijna onontwarbaar in elkaar hebben verstrengeld, doen mij denken aan een Laokoongroep. Ginds hangt een bekende criticus aan de dakgoot. Ik bloed. Een twijg zwiept in mijn gezicht, doet mijn hoofd gonzen.

Ik bereik het portiek van mijn huis. Wanneer ik mij oprichт dreunt de wind mijn hoofd tegen de deur, enkele centimeters boven de brievenbus, waar het hout splijt. Ik grijp mij aan de deurknop vast. Els Verfles glijdt van mij af. Ik en de wind vernielen de deur. Ik struikel naar binnen en trek ook Els Verfles over de drempel.

Inderdaad, er is post voor mij. De wind lijkt even te luwen wanneer ik de brief kantel in mijn vingers. De zesenzeventigste uitgever die mij zijn bevindingen omtrent mijn manuscript zal onthullen. Ik ga mijn kamer binnen, de brief in mijn mond, Els Verfles als een zak over mijn schouder. Ik heb geen balkondeuren meer, merk ik. Ik heb ze open laten staan, de wind heeft ze uit hun hengsels gelicht en meegevoerd. Van mijn gordijnen zijn slechts flarden over, die mij toewuiven vanaf de haakjes aan de rail. Mijn bed staat aan het andere uiterste van het vertrek, van dekens en lakens ontdaan. Alleen het kussen is er nog. Een lange, rode loper, waarvan ik de herkomst niet vermoed, hangt over de ballustrade en ontrolt zich wanneer ik binnenkom. Boomtakken zijn binnengewaaid. De boekenkast is gevallen als een soldaat. Boeken overdekken de vloer. Ik voel mij naakter dan ooit. Ik schaam mij van ontreddering. Weg met Els Verfles, op de matras met haar. Mijn kamer is één beweging. Opnieuw slaat mij van alles in het gezicht. Honderden beschreven vellen foliopapier dansen op de pijpen van de wind. Wat voor feest is het, dat hen tot dansen opzweept? Een kolom van uitgelaten papier danst voor mijn ogen. Een melkweg van beschreven vellen kiest de ruimte buiten mijn kamer, strekt zich uit als een landingsbaan over de zwarte wolken. De inkt van mijn woorden zal weggewassen worden door de regen; de wind

zal mijn schrijfsels verspreiden over alle windstreken.

Ongekleed sta ik in de wind terwijl alles waait en klepelt aan mij en ben met bloed en modder besmeurd.

Terwijl ik zie hoe de wind zich gedraagt als een verhuizer, alles wegsleept uit mijn kamer, dreunt de stem. Met de brief in mijn hand praat ik hem na. Alles wat hij zegt, zeg ik. Geen papier staat mij ter beschikking om zijn woorden te noteren. Stem, stem, ik word zelf stem, verzet mij tegen de woorden die ik hem nazeg. Smeek om nederigheid. Ik brul van pijn en kou. Ik ontruk de stem aan mijzelf, bevrijd me van hem. Ik baar de stem via mijn mond. Oog in oog sta ik met de stem, die wankelloos temidden van de vernietiging staat, als een dogmatische leer. De stem heeft geen mond, maar spreekt. Geen ogen heeft de stem, maar kijkt mij doordringender aan dan vuur. Hij heeft geen oren maar hij beluistert hetgeen ik hem nazeg. Ik schaam mij, omdat hij uiteraard vermoedt wat mij bezielt; schaam mij, omdat ik zwak ben als een man in de wind en dóór blijf gaan hem na te praten, hij verschillende woorden vijf, zes keer moet herhalen voordat ik ze begrijp, omdat ik naakt ben ook en ik stink en bloed. Nu hij voor mij staat, ik hem zie en toch niet, zoals Mozes Jahweh moet hebben gezien en toch niet, voel ik hoe mijn hoofd allengs geledigd wordt. Mijn hoofd is als het bassin van de fontein, het loopt leeg, verstouwt gedachten die door kleine mannetjes van hand tot hand worden overgegooid. Een exodus vindt plaats. Lange rupsen legeronderdelen marcheren over wegen zonder einde. Muziekkorpsen trekken mee. Vlaggen waaien. Door de soldaten wordt gezongen. Dwars door de kale landschappen spoeden zich treinen, volgestouwd met mannen. Vrachtauto's laadt men behoedzaam vol munitie. Kleine zwarte autootjes vervoeren geleerden. Alles verplaatst zich. Alles verlaat mij. De stem spreekt. Mijn vingers trillen, gewend aan de pen die zijn woorden zwart op wit bevestigt. Ik praat hem na zonder te weten welke woorden mijn stem verlaten. Nu stijgen vliegtuigen op en laten strepen achter. Gebouwen blijven achter op de begane grond, grauw en hoog en streng gepantserd, de tegenstellingen van het kantoor van de uitgeverij van geïllustreerde bladen. Leegte blijft achter als ook de schepen langzaam afzetten. Silhouetten

trekken aan mij voorbij. Zeeforten die ik herken als de Henriette I, de Jacobus Theodorus, de Petronella, de Nijmegen IV, de Brabant XVI, de Braakenziek, de Sarphatus. Wat gaan ze doen op de volle zee die roerig is? Torpedo's zie ik, die zich als snelle zeehonden door het water boren, het aanzien van de zee veranderen in een netwerk van schuimende lijnen. Lichtzuilen richten zich op. Waar en en waarvoor is hulp nodig? De wind slaat mannen overboord, scheurt de vanen in de mast. Het geluid van een kwartiermeestersfluit priemt door de compartimenten. Overal gelijktijdig ben ik. Aan boord van de vliegtuigen die van wolk tot wolk springen. Er heerst geen rust aan boord, de bemanning is nerveus en vloekt. Als ik verschijn in haar midden vang ik hier en daar een glimlach op. Ik zet mijn tanden in mijn nagels, vreet mijn vingertoppen aan. Men reikt mij een glas. Ik weiger te drinken. Waarheen, nu de sterren om ons toestel zijn als kevers? De lucht is eindeloos. Ook temidden van de marcherende soldaten ben ik en zing. Tegen mijn rug plakt de ransel, die mij voorover duwt als buig ik voor hetgeen ik tegemoet ga. Modder spat in mijn gezicht. Ik word een neger met een bruine, korsterige huidaandoening. Het gewicht van de bepakking, de gesteldheid van de weg, de ongemakkelijke houding waarin ik urenlang, urenlang moet lopen, ontneemt me de macht over mijn lichaam. Ik bevuil mezelf van onder, van boven, van voor, van achter. Ik zweet onder mijn helm. Ziek ben ik tot in de uiteinden van mijn lijf en ik zing. Waar is het einde van de weg? Door de gebouwen spring ik, energiek als een baasje, en stoot op verlatenheid. Het personeel is gevlucht. Waarvoor, voor wie? Machines doen hun werk nog. Granaten glijden van een lopende band. Wat gebeurt er als er opstopping ontstaat? Ik ken de machines, maar ben onmachtig ze te bedienen. Ik krijg schok op schok wanneer ik mijn handen aan de toetsborden waag. Rode, groene, gele lichtpunten spelen domino. Machines leveren onderdelen van onduidelijke zaken af. IJzeren ringen kaatsen over de betonnen vloer, komen mij als speelse honden tegemoet gesprongen. Ronde balletjes, zilverwit, lijken door mijn voeten te worden aangetrokken en maken mij het lopen moeilijk. Een ventilator slaat wind over mijn kruin. Als doden, overal verspreid, liggen de stukken werkkleding, overalls en witte

jassen. Wijzers, achter ronde glazen gestadig trillend, boezemen mij angst in. In een peilglas zakt en stijgt zekere vloeistof. Ik haast mij alles te doen en niets. Ik haast mij weg. In de ruimte van het opperste commandoschap stuit ik op een stukgeslagen raam, waardoor de wind de gordijnen als twee tongen aan de zoldering doet likken. Een plunderaar, lijkt het, is binnengeslopen en heeft een nauwelijks te beschrijven ravage achtergelaten. De laden van het bureau zijn open en leeg. Benevens dat van de wind dringt geen ander geluid tot mij door. Een omgevallen typemachine toont mij zijn schildpadbuik, alle telefoons zijn verdwenen op één na, waarvan de spreekhoorn ontbreekt. In flarden hangen de kaarten aan de muren. Spelden met vlaggetjes en snippertjes papier liggen op de vloer. Er valt niets meer te markeren, de papieren wereld is verscheurd. Sommige steden zijn gevierendeeld, rivieren lopen dood op de muur. Geslagen ben ik, nu zelfs het vertrek van het opperste commandowezen is aangevreten door de kennelijke paniek die in mijn hoofd is losgebroken.

Nog steeds spreekt de stem. Ik voel mij ondergeschikter dan ooit tevoren in mijn leven. Noch op school, noch tijdens de tyrannie van de huiskamer, noch elders heb ik mij zo ondergeschikt gevoeld en betoond. Maar niets is er meer dat de stem zijn recht van spreken geeft. Alles heeft mijn hoofd verlaten al was het een door pest of brand geteisterde stad. De stem klinkt in mijn oren als voortgebracht door een grammofoonplaat die op verkeerde toerensnelheid wordt gedraaid of die de safier langs een route van beschadigde groeven jaagt. Nog steeds herhaal ik wat de stem mij gebiedt te herhalen. Mijn stem is hoog, mijn keel droog en overspannen. Vroeger waren er wouden in mijn hoofd, meren, waarop altijd zwanen alsof hun drijfvlak en het oppervlak van het water elkaar magnetisch aantrokken. Sprookjesachtig waren de bewoners van het woud want koninklijk van afkomst. Appelschimmels droegen ridders met ijlbrieven en armen vol dapperheid. Het loof werd door schoon gevogelte bewoond en iedere inbreuk op dit alles joeg mij de tranen naar de ogen. Nog toen ik achttien was speelde ik met poppen en bonte lappen stof, waarmee ik mijzelf als prins of zelfs prinses verkleedde. Achter in de tuin, tussen bomen die niet meer leefden, deed ik solodansen, gekleed in een

baljurk van oude gordijnen. In het tuinhuis zat een porceleinen orkestgezelschap; om mij heen stonden Sissi en consorten. 'Hij is weer aan het totelen', zeiden de mensen die mij minachtend glimlachend begluurden. Mijn tuin stond bekend als 'de toteltuin'. Ik was in staat om te huilen om een verdrinkende bij, een vertrapte mier, een vallend blad. Van dat alles is niets over.

Ik ga naar de groen betegelde ruimte waar het brein staat te schokken als een danser. Geen schildwacht valt mij lastig. Ik loop ongehinderd het krijgsarchief binnen, herken ternauwernood het interieur. De ambtenaren hebben als insecten hun vleugels gestrekt en zijn weggezoemd. Stalen laden steken uit de kasten als voorwaarts gestuwde kaken van mensen in angst. Onzichtbare handen verrichten goocheltrucs met de kaarten uit het brein. Nu en dan mislukt een truc en storten de gegevens over de vijanden ter aarde. Het brein is van streek en heeft een andere kleur aangenomen onder de hoogspanning waarin men het heeft achtergelaten. Roodgloeiend is hij als een potkachel. Wanneer ik namen roep veroorzaken de kleine druppels speeksel uit mijn mond venijnige sisgeluidjes op zijn lijf.

'Els Verfles', roep ik. Een vijandin van de stem. Wat anders dan de stem noopt mij ertoe, haar naam aan het brein op te geven? Het brein ziet af van de mechanische bewegingen die zijn antwoord gewoonlijk voorafgaan. Onsamenhangende geluiden stoot hij uit, zoals de stem, zoals ik zelf. Ik stoot willekeurige namen uit. Dietrich Buxtehude, Amalia van Solms, Ewald Vanvugt. Langs mij zweven de kaarten met de namen van de vijanden die één voor één een bedroevend, wraakzuchtig en wreed einde tegemoet zouden zijn gegaan. Ik probeer nog te grijpen wat er te grijpen valt, maar ik achtervolg wind. Een hevige woede grijpt mij aan, nu mijn hoofd leeg is, de stem nog spreekt en alles dood of wind of waardeloos brein is. Vanwaar mijn plotselinge moed het brein met mijn vuisten te slaan, zodat het vlees van mijn handen gegrilleerd wordt? Ik ransel het brein tot het veelvoud van door mij veroorzaakte geluiden de stem overstemt. Zwakjes blijft hij hoorbaar, maar hoorbaar. Waar haal ik de moed vandaan de laden van het krijgsarchief te lichten en de inhoud als badwater om mij heen te slaan? Niet de stem vernietigt de plannen tot ver-

nietiging, ik ben het. Rebellie tegen de stem! Uhuru! Ik sla hem. Ik werp me op hem, klem hem tussen mijn knieën en mep hem tot hij zwijgt. Hij zwijgt eindelijk, als een kerkhof, maar heeft zijn mond nog open als een pasgedolven graf.

Maar ik schrijf nog steeds, bemerk ik.

De storm luwt niet. Wind breekt de gevel af als een sloper. Nooit zal deze regen ophouden. Nooit zal deze wind gaan liggen. In het huis aan de overkant stort de zolder door de gezellige kamers; mensen worden meegesleurd. Ik vang nog enkele kreten op.

In mijn hand beweegt de brief. Hem openen hoeft eigenlijk niet; ik weet wat de inhoud zal uitwijzen. Minder dan een seconde blijft de enveloppe in mijn vingers wanneer ik hem heb opengescheurd. De wind lijkt een op vreten belust oud wijf.

De inhoud van de brief geeft mij een dreun in mijn nek. Ik lees:

Geachte Heer Braakenziek, Het doet ons genoegen u te kunnen melden dat wij gaarne bereid zijn uw boek, getiteld 'Het vuur aan de scheen', uit te geven. Wij verzoeken u op woensdag dan en dan om twee uur op ons kantoor aanwezig te willen zijn voor een kleine bespreking. Wij zouden het op prijs stellen. . . .'

'Lieve, lieve uitgever!' zeg ik en herhaal deze woorden acht, negen, tien keer. 'Ik kus uw zegelring, ik kus uw brilleglazen. Ik gesp uw schoenriem los, ik lik uw kont.'

Ik open mijn handen en zie hoe de brief zich voegt bij alles dat langs de hemel zwerft. Ik begin te dansen van kou. Nergens vind ik kleding; mijn kast staat open en heeft al mijn pakken, vesten, hemden prijsgegeven. Vastklampen moet ik mij aan de sponning van de deur om niet gegrepen te worden en de brief achterna te gaan. Els Verfles ontwaakt. Ze slaat haar ogen op en zoekt mij. Nu mijn hoofd van geluiden ontdaan is, leeg als een stad bij nacht, heb ik aandacht voor haar, nader haar, versier mijn mond met vriendelijkheid, want zij is zeer nieuw, fonkelnieuw, splinternieuw.

'Zo', zeg ik.

Nu ben ik het die over haar heen valt en haar slaat met

natte dweilen. Zij is onder mij. Zij plakt van modder. In haar haar zitten takjes en steeltjes van bladeren. Ik vagebondeer in haar ogen; ik zie er mijzelf in lopen, getooid met een zonnehoed, papavers in mijn neus en oren en tussen mijn tanden. Ik zie er de wei als een onmetelijk bed, vogels zie ik, die roerloos staan op de laatste sport van hun vleugels. Verrek, ik lach. Alles wat herinnering is, vervliegt, nu ik deze houding heb aangenomen, ik mij vastzuig aan Els Verfles. Alles vervliegt en wordt wind. Wie weet, schrijf ik de uitgever dat het niet meer hoeft. Wie weet, schrijf ik nooit meer, maar ik zal dit besluit al schrijvende nemen. Te vies voor mij, eigenlijk, is Els Verfles, omdat ze stinkt en chaotisch temidden van haar haren ligt. Ik voel hoe de wind met mij speelt. Hij gooit ringen om mij heen van meters afstands, hij mikt op mij met koude ballen. Gutsen regenwater worden over mij uitgestort. Opeens begint het bed te rijden. Ik grijp mij vast aan de matras; Els Verfles in volle lengte onder mij. Ik drink regen, spoel mijn neus met wind.

Nooit meer schrijven. Laat mij klootzak zijn tot het einde der dagen. Ik bid: Schenk mij nederigheid. Ik lig geknield op de drempel van de tempel. Ik buig mijn hoofd, ter aarde gedwongen als voel ik het schoeisel van alle medewerkers buitenshuis op mijn nek. Een breed gewelf is Els Verfles, een erepoort, een huis van zaligheid. Ik betreed haar, rust, loop verder. Niets rest. Warmte is om mij heen als een deken, waarin ik mij beweeg. Binnenstebuiten keer ik mij ter ere van Els Verfles. De weide deint. Een partita is het, die verstuift.

In het felste licht ooit waargenomen zwenken vliegtuigen op mij af en bombarderen mij. Schepen bespuwen mij met lood, soldaten nemen stelling in mijn lichaam en rukken op, schieten, schieten. Topzwaar is mijn hoofd als de jets er binnenvliegen en alles platgooien wat nog overeind staat. Brandende gebouwen zijn fakkels achter mijn ogen. Het waarkzuchtig brein slikt vuur als adem. Het New York van staal wordt opgeblazen, alle kaarten branden. Kort opeenvolgende explosies zijn het einde van alle gebouwen. Wapenfabrieken werpen asters van vuur in de lucht, loeien als beesten. Brand is overal nu ik in mijn deken zit. Overal

vernietiging nu de soldaten elkaar beginnen te beschieten, de schepen branden door een projectiel van eigen partij. De vliegtuigen bespringen elkaar als geile vliegen. Vluchtende mensen lopen de vlammen tegemoet, struikelen op een latjesbrug boven een ravijn van peilloze diepte.

Hoofdpijn krijg ik, kiespijn, oorpijn. Maar het is heerlijk, een verheven pijn. Ik ben een hagedis die kruipt over zongebleekte, gladde rotsen. Niets wil ik meer, dan toeven in deze tempel. Niets hoeft meer. Niets hoeft.

Els Verfles injecteer ik met alles wat mijn is. Alles doe ik van de hand aan haar opdat zij is wat ik was, wanneer mijn kist achter het venster der vergetelheid wordt dichtgeschroefd. Haar gezicht zal in de kranten opdoemen, wanneer ik aarde ben geworden en de wind geen vat meer op mij heeft. Het commentaar onder haar foto zal door het volk gevreten worden als een kerstmaal. Wanneer de stem van de nieuwslezer via de radio heeft meegedeeld, dat Daan Braakenziek is bezweken, moet er vanuit miljoenen huiskamers, waar luisteraars diep geschokt worden, een intens gevoel van meeleven uitgaan naar de vrouw van Daan Braakenziek, voor wie zich de afgrond van het verdriet heeft geopend. Ze zal zich nauwelijks kunnen realiseren wat er gebeurde. Wat heeft ze misschien zojuist nog tegen hem gezegd, waarop hem gewezen, hoe naar hem gekeken? In één seconde stortte alles in. Ontzetting, paniek en doodsangst zullen haar gegrepen hebben en nog geen half uur later was alles voorbij. Het is of men zich bij dit meedogenloze leed persoonlijk geraakt voelt. De vloedgolf van telegrammen, uit alle hoeken van de wereld en alle betuigingen van diep gevoeld medeleven die naar haar uitgaan, zullen de zwaar beproefde vrouw niet kunnen troosten en helpen. Het onherstelbare verdriet heeft toegeslagen op een zo schokkende manier, dat men slechts met de grootste deernis aan haar kan denken. En haar, met een gevoel van menselijke machteloosheid, met dit leed slechts in gebed aan God kan toevertrouwen. Dit alles zegt de krant en de medewerker buitenshuis van het geïllustreerde damesblad. Ik ben er niet meer om de tekst te herschrijven. Maar ik zou het tóch niet hebben gedaan, want zo willen de mensen het lezen.

De wind rukt aan mij. Op het lichaam onder mij begint de modder te koken. Niets is er meer dat mij beheerst, tenzij dit. Niets deert mij meer. Laat mij waaien in mijn huls van warmte. Laat mij waaien. Mij, rietpluim, laat mij waaien.

Amsterdam, oktober-december 1963

Georges Fukkink

laat nu ons trachten varen
de bomen zingen
de stenen drinken
in onze huid de heuvels bedaren

dit was wat wij eens wilden
beginnen aan een ruimte
die nog nooit geboren
was
wij trokken sterren uit de zon
en de nacht stond als een leugen
roodgloeiend stonden wij

wij waren
omdat wij veranderden

laat nu onze ruimte varen
en onze huid drinken
uit de stenen
en onze haren lachen
omdat ons leven
veranderen is

W. G. Wolters

ALTERNATIEVEN ZOEKEN

I

Vorig jaar oktober nam de Nieuwe Stem de politieke begrippen links en rechts onder de loep. Daarbij kreeg rechts overigens maar weinig aandacht, links des te meer. Dat het linkse gezelschap geen uniforme club is bleek uit het feit dat er in dit nummer verschillende interpretaties van links naar voren kwamen. Als centraal motief figureerde: 'het geloof in de mens en in zijn potentie tot het zich scheppen van een betere wereld' (Wertheim). Rechts achtte men daarentegen vervuld van een hartgrondig pessimisme ten aanzien van de veranderbaarheid van mens en wereld.

Maar daarnaast kwamen er nog andere kenmerken van de tegenstelling links-rechts naar voren: ongelovig — gelovig; rationalistisch — dogmatisch; vooruitstrevend — behoudend; antikolonialistisch — imperialistisch; pacifistisch — militaristisch; marxistisch — kapitalistisch; democratisch — autoritair (onverdraagzaam). Dit laatste begrippenpaar gaat zelfs al sterk in de richting van een sociaalpsychologische interpretatie. Terwijl links daarbij het democratische element vertegenwoordigt, wordt rechts geïdentificeerd met het autoritaire persoonlijkheidstype. Hier doet zich overigens een merkwaardig verschijnsel voor. In de sociale psychologie geldt als typerend voor de als rechts beschouwde autoritaire persoonlijkheid, diens sterke neiging tot dichotomisering, tot zwart-wit denken. Maar de hierboven genoemde dichotomieën worden vooral gehanteerd door linkse, democratische figuren. Dit terzijde.

Deze begrippenparen worden nu ondergebracht in een overkoepelend bipolair schema: links versus rechts. En die samenvoeging levert voor mijn gevoel nu net precies de grote moeilijkheid op: de verschillende kenmerken van links hoeven niet samen te gaan, evenmin als die van rechts. Als wij dogmatisme een verschijnsel van rechts noemen, hoe

moeten we dan bijvoorbeeld de Sowjet-Unie typeren die al jaren lang officieel als economische theorie een verouderd marxisme aanhangt en die in haar visie op de wereldontwikkeling nog maar nauwelijks toe is aan het interpreteren van feiten los van de marxistische schablones. Te oordelen naar dit criterium zou de Sowjet-Unie rechts zijn. Maar er zijn nog meer criteria en bovendien zijn er ontwikkelingen gaande. Terwijl het Stalinisme een sterk autoritaire inslag had (rechts), valt er nu in de Sowjet-Unie een liberalisering te konstateren, een ontwikkeling naar democratischer verhoudingen. Een verschuiving dus van rechts naar links. En uitgerekend op dat moment signaleert Wertheim in zijn bijdrage aan het links-rechtsnummer, naar rechts tenderende trekken in de Sowjet-Unie: verburgerlijking, bureaucratisering, dogmatisme, tempering van het revolutionnaire vuur. Terwijl de Sowjet-Unie een gematigde vredelievende internationale politiek gaat nastreven die volgens Wertheim links te noemen is (pacifistisch criterium) demonstreert China in zijn emancipatiestreven een revolutionnair élan dat volgens een ander criterium het land eveneens aan de linkerkant situeert. Wertheim konstateert al in zijn stuk dat het moeilijk is China en de Sowjet-Unie in te passen in het schema links-rechts. Die moeilijkheid doet zich volgens mij voor bij alle verschijnselen die men in het schema wil bijzetten. Er zijn te veel criteria die niet samen hoeven te gaan.

De verschijnselen (staten, politieke partijen) waarvoor men de termen links en rechts kan laten aanrukken, zijn te gecompliceerd voor simpele etiketten. De gehele links-rechtsterminologie staat naar mijn mening een nauwkeurige analyse van die verschijnselen in de weg. Hoe misleidend dit begrippenstelsel kan werken demonstreert het artikel van Kruithof, waarin sprake is van: 'de achtergebleven gebieden waar het brutale kapitalistische geweld alles bepaalt' (terwijl in feite de problematiek van die gebieden heel anders ligt); 'de ondergang van het kapitalisme en het westerse imperialisme' (het kapitalisme puur bestaat niet meer en de westerse mengvorm vertoont nog geen neiging ineen te storten, voorzover ik weet). Dit zijn slogans die voortkomen uit de links-rechtsterminologie en die wijzen op een gebrek aan bereidheid zich van de ware feiten op de hoog-

te te stellen. De formules fungeren als oogkleppen.

Tegen de term links kan nog een ander bezwaar aangevoerd worden. Met links is voor velen verbonden de associatie: moreel hogerstaand dan rechts, zoals blijkt uit zinnen als: 'links is het geweten'; 'Links wo das Herz ist'. Links zijn de voorvechters van vrijheid en rechtvaardigheid tegenover dictatuur en onderdrukking. Toch zitten deze associaties niet direct in de genoemde tegenstellingen: het zijn ondergeschoven morele criteria. Door deze bijbetekenissen van goed en kwaad forceren de termen links en rechts morele tegenstellingen die moeilijk zijn op te lossen in de politieke praktijk, omdat ze ieder redelijk overleg met de tegenstander tot pacteren met de duivel maken. En die implicatie is fataal in een situatie waarin een nucleaire oorlog dreigt. Het is fataal de westerse politici te brandmerken als door apocalyptische intenties bezeten imperialisten. En het is precies even fataal de Sowjet-Unie af te schilderen als een onredelijk land waarmee geen compromis mogelijk is.

Dan is er tenslotte nog het psychologische bezwaar tegen de termen links en rechts: dat ze op een hinderlijke manier volstrekt autonoom in het denken gaan opereren, het denken in een bepaalde richting dwingen. De grote aantrekkelijkheid van een bipolair schema is dat men alle verschijnselen erin kan onderbrengen en alles met alles kan vergelijken: standpunten, personen, programma's, pressiegroepen, partijen, regeringen, landen, machtsblokken, continenten. Wie daar behoefte aan voelt kan zijn plaats op de lijn precies bepalen en hij weet dan waar de schurken zitten: aan de andere kant. Het is moeilijk zich aan zo'n indeling te onttrekken: het schema gaat de visie bepalen.

Mij lijken de begrippen links en rechts dus minder bruikbaar. Nu zou er één mogelijkheid zijn om ze toch nog te behouden, n.l. door alle associaties en bijbetekenissen resoluut af te kappen en de tegenstelling links-rechts identiek te verklaren met: vooruitstrevend — behoudend. Maar ook die tegenstelling is niet vrij van dubbelzinnigheid zoals De Jong al aantoont in zijn artikel Koersen. Wat is n.l. die vooruitgang waarop de vooruitstrevende in wil haken? In welke richting gaat die vooruitgang? Romein schrijft ergens dat de geschiedenis geen vooruitgang in één richting te zien

geeft, maar een ingewikkelde winst- en verliesrekening'. Het begrippenpaar progressief – conservatief is dus evenmin hanteerbaar, als men tenminste niet de dupe wil worden van termen die niet meer op de werkelijkheid passen. En daarom stel ik voor de tegenstelling links-rechts voortaan uit ons woordgebruik te schrappen. In plaats van woorden om te etiketteren, zijn begrippen nodig om te analyseren.

II

Tussen de politicus en de progressieve intellectueel gaapt een kloof. De politicus, de regering of een partij kan een duidelijk belanggebonden politiek voeren, beslissingen nemen die ingegeven worden door overwegingen van eigen belang, strategie en haalbaarheid-in-de-gegeven-situatie. De 'Heimatlose Linke', de progressieve intellectueel daarentegen oordeelt en ageert uit naam van principes en idealen die alleen via een grote omweg teruggevoerd kunnen worden op eigenbelang. Hij treedt op als supporter van het moreel superieure links dat bedreigd wordt door rechts.

Dit contrast tussen wat ik nu maar heel simpel politicus en intellectueel heb genoemd, kan mooi met behulp van sociologische begrippen verduidelijkt worden. De politicus gaat meestal uit van particularistische doelstellingen: gericht op de bevoorrechting van een bepaalde groep, staat of machtsblok. De intellectueel betoont zich daarentegen een aanhanger van universalistische voorschriften: waarheidsgebod, objectiviteitsdrang, ethische waarden, pacifisme, wereldvrede, menselijke waardigheid, internationale rechtsorde.

Wie in het licht van deze verheven idealen het platvloerse gedoe van de politiek beziet wordt kritisch gestemd. Hij ergert zich aan de systematische vertekening van de tegenstander in de pers aan beide kanten; aan de vertragingsakties in het dekolonisatieproces; aan de traagheid van de ontwapeningsbesprekingen. Maar bij dit alles hoeft de progressieve intellectueel geen rekening te houden met machtstaktisch gemanoeuvreer: hij kan zijn idealen zuiver houden en compromissen uit de weg gaan. Het is alsof hij verwacht dat de grote mogendheden hun aan belangen-

posities gebonden politiek plotseling zullen laten schieten voor een door nobele idealen ingegeven beleid.

De progressieve intellectueel kan zijn idealen zuiver houden. Maar zijn kritiek heeft geen ander gevolg dan dat de morele superioriteit van de kritikus ermee bewezen wordt. De weldenkende pennevoerder heeft nu eenmaal weinig of geen invloed op de besluitvorming in de centra van de politiek. Het kernstopakkoord tussen de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten is niet afgedwongen door ban-de-bomdemonstraties en evenmin door de nieuwe inzichten van de wetenschap der polemologie. Het waren economische redenen, als ik de politieke kommentatoren mag geloven, die Rusland tot dit akkoord gebracht hebben. Een verdergaande bewapeningswedloop zou te sterk gedrukt hebben op het levenspeil in de Sowjet-Unie die op het punt staat de fase van de massaconsumptie binnen te treden. En wat betreft de V.S., die een militair overwicht bezitten: hun belang bij een verdergaande bewapeningswedloop is verdwenen. De motieven bij de verdragspartners zijn dus niet ontleend aan de pacifistische ideologie, maar vloeien voort uit ieders eigenbelang.

De kritische houding van de niet gebonden progressieve intellectueel verschilt aanzienlijk van de houding der grote socialistische partijen in West-Europa, die kans maken op regeringsverantwoordelijkheid. Enige tijd geleden is in Amsterdam een kongres gehouden van de socialistische Internationale. Opvallend was dat deze een politieke richting formuleerde die maar weinig verschilde van die van de westerse machthebbers. Men kan hoogstens zeggen dat het socialisme in de westerse buitenlandse politiek modificaties wil aanbrengen maar geen rigoureuze ommezwaai. Hoe komt dat? Uit overtuiging maar ook omdat deze partijen rekening moeten houden met de haalbaarheid van hun programma in de verkiezingsstrijd en in regeringscoalities.

Als de onmacht van de progressieve intellectueel al te duidelijk is gedemonstreerd, dan kan de wens ontstaan helemaal af te zien van verdere pogingen de politiek te beïnvloeden. Men kan in retraite gaan en voortaan alleen in beperkte kring of onder gelijkgestemden zijn gal spuwen over de gang van zaken. Het duivelsgebroed der politici bestiert het verloop van de politiek dat de 'Heimatlose

Linke' dan verder alleen nog maar begeleidt met zijn vermaningen: preken, proklamaties, beginselverklaringen.

Het gevoel van machteloosheid kan verlammend werken. Maar voor wie door de politiek gefascineerd blijft, staan nog andere mogelijkheden open. Het heeft geen zin de breuk tussen de intellectueel die zijn idealen zuiver wil houden en de politicus die manoeuvreert, op de spits te drijven. Het kontrasteren van denken en handelen voert ons niet alleen in een impasse, maar is ook irreëel. Het moet mogelijk zijn het vacuum tussen beginselverklaringen, principes en concepties omtrent een ideaalstaat enerzijds en de wirwar van de politieke praktijk anderzijds op te vullen.

III

Politiek bedrijven is een kwestie van: morele principes, politieke doelstellingen, een analyse van de situatie, taktische manoeuvres en diplomatieke zetten. Als het waar is dat een politiek tenslotte zijn rechtvaardiging vindt in zijn welslagen, dan ontkomt men er niet aan zich te verdiepen in allerlei praktische politieke overwegingen: konsekwenties, doeltreffendheid, haalbaarheid. De kritikus die behalve het morele gelijk en een reputatie bij het nageslacht ook nog concreet resultaat verlangt, kan niet volstaan met het proclameren van idealen en goede bedoelingen; hij moet deze vertalen in de praktische politiek: hij moet alternatieven zoeken voor de gevoerde politiek.

Politiek is verre van simpel. Het is een complex reikend van doeleinden tot middelen, van uitgangspunten tot manoeuvres. Er zit een zakelijke kant aan, maar jammer genoeg voor macchiavellisten, ook een ethische. Met ethiek bedoel ik in dit verband niet een theologische variant en evenmin duister gezever van andere aard, maar heel precies bijvoorbeeld: afkeer van oorlog, van bloedvergieten. Bepaalde akties zal de politicus zich ontzeggen omdat ze niet in overeenstemming zijn met zijn moraal. De ethiek loopt op een hinderlijke manier dwars door het zakelijke gedeelte van de politiek heen.

Nu wil ik de progressieve intellectueel waar ik het voortdurend over heb, geen taak voorschrijven; iedereen moet

tenslotte maar doen waar hij zin in heeft en een argumentatie met behulp van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel gaat mij bijzonder slecht af. Maar als hij zich in de politiek wil begeven dan kan zijn belangrijkste bezigheid mijns inziens worden: kritisch doordénken van de paradoxen van de internationale politiek, analyseren van het politieke complex van doeleinden en middelen, nieuwe ideetjes lanceren voor politieke impasses en tenslotte propaganda maken voor betere opvattingen.

Ik ben mij ervan bewust dat dit vaag klinkt. Het enige wat ik kan doen is enkele voorbeelden geven om mijn stelling toe te lichten. Nederland steunt de Amerikaanse buitenlandse politiek op een wijze die in volgzaamheid niets te wensen overlaat. En wat de defensie betreft draagt Nederland procentsgewijs meer bij dan de meeste andere Europese landen. Maar wat voor het ene land een juiste politiek is, hoeft dat voor een ander land nog niet te zijn. Zelfs al acht men de Amerikaanse politiek op zich zelf juist, dan is dat nog geen reden voor Nederland de Amerikaanse doeleinden strikt na te volgen. Wij kunnen andere doeleinden laten prevaleren: de algehele ontwapening bevorderen bijvoorbeeld. De kleine landen kunnen hun inventiviteit tonen bij het uitdokteren van trapsgewijze ontwapeningsprogramma's. Zij kunnen bemiddelend optreden bij politieke conflicten; zowel financieel als militair sterker bijdragen aan de Verenigde Naties teneinde een sterker tegenwicht te geven tegen de grote mogendheden. De progressieve intellectueel kan een wijziging van de Nederlandse politiek in bovengenoemde zin bepleiten en daar propaganda voor maken.

Naar de kant van de publieke opinie kan hij zich bezighouden met het aantasten van mythen en het verschaffen van accurate informatie over de wereldsituatie. Dat kan hard nodig zijn. Tijdens de Nieuw-Guineakwestie gold Soekarno voor een 'tweede Hitler' en toegeven aan zijn 'imperialistische eisen' was 'zwichten voor geweld', een 'tweede München'. Er waren maar weinig journalisten die tegen deze formules (met emotionele nasleep) protesteerden en redelijke motieven in de Indonesische politiek signaleerden. Tussen de stemming in Nederland en de koers van het kabinet bestond vermoedelijk een intensieve

wisselwerking. De wisselvalligheid van de publieke opinie bleek na het herstel van de betrekkingen met Indonesië: de Telegraaf zond als eerste een journalist naar Indonesië voor de vervaardiging van reportages die aangepast waren aan de omslag in de nederlandse meningsvorming. Dit is veelzeggend. Op de sinusachtige stemmingscurven van de publieke opinie hebben de redelijke argumenten van goedwillende intellectuelen geen vat. Die argumenten vinden hun weg beslist niet vanzelf nadat ze zijn gelanceerd. Ze moeten net zo hard worden geïndoctrineerd in boerenschedels en burgerknarren als de leuzen van Lunshof, willen ze blijven hangen. De intellectueel kan niet volstaan met manifesten publiceren, hij moet aktief propagandist worden. Hij zal redelijkheid en feitenkennis uit moeten spelen tegen mythen, oorlogshysterie en agressiviteit.

Een ander voorbeeld. Het is natuurlijk niet te bewijzen, maar men kan vermoeden dat de westerse houding tegenover China samenhangt met de image van China in het Westen. Journalisten als F. J. Goedhart die hun informatie uitsluitend van Tsjiang Kai-sjek betrokken hebben, zijn voor deze beeldvorming verantwoordelijk. Zij schilderen China af als één groot concentratiekamp, waarin de boeren worden uitgebuit door de 'gangsters in Peking'. De mislukking van de oogst wordt geïnterpreteerd als het zoveelste bewijs voor de onmacht van communistische leiders om de problemen op te lossen. Journalisten van dit slag missen kennelijk iedere notie van de aard van het Chinese bevolkingsvraagstuk. Aan deze onjuiste berichtgeving wordt dan nog een paniekreaktie gekoppeld: het gele gevaar dat dreigt de rode vloedgolf van hongerende Chinezen etc. En de remedies liggen dan voor de hand in deze gedachtengang: isolement van China, boycotmaatregelen, weren uit de V.N. Het lijkt mij dat isolering van China de gevaarlijke situatie doet ontstaan dat de machthebbers in Peking niet meer in staat zijn de bedoelingen van het Westen te peilen en omgekeerd. Het wantrouwen over en weer neemt toe, men gaat de tegenstellingen zwart-wit zien en daardoor wordt de kans groter op botsingen, onbehaaglijk perspectief in deze nucleaire tijden. Het verschaffen van juiste informatie aan beide zijden lijkt mij een noodzaak.

Een konklusie tot slot? Ik heb in dit stuk willen betogen

dat het geen zin heeft zijn visie op het wereldgebeuren te laten bepalen door een schema waarvan de deugdelijkheid mij twijfelachtig lijkt en dat men niet kan volstaan met etiketteren. Maar een uitgebouwde politieke filosofie in plaats daarvan heb ik niet te bieden. Aandacht voor de politiek, uitgangspunten vertalen in alternatieven voor de bestaande politiek en het propageren van die alternatieven lijkt mij voorlopig het parool. Het konstrueren van een theorie voor de theoretici en een sjibbolet voor het kiezerspubliek kan dan altijd nog gebeuren.

Jaap Kruithof

ANTWOORD AAN EEN GENUANCEERD DENKER *)

In zijn artikel 'Alternatieven Zoeken' heeft W. G. Wolters het links-rechts-nummer van de Nieuwe Stem onder de loep genomen. Ik ben het met zijn gedachtengang om verschillende redenen niet eens:

1. Het dogmatisme is geen specifiek verschijnsel van rechts, daarop hebben sociologen als Schilz en Rokeach al een paar jaar geleden gewezen. In een linkse beweging kunnen dogmatische momenten voorkomen, die soms zelfs noodzakelijk zijn (in China is dat ten dele het geval). Wolters gaat echter verder en beweert dat de gehele links-rechts-terminologie een nauwkeurige analyse van de fenomenen in de weg staat. Hij stelt voor de tegenstelling uit ons woordgebruik te schrappen. *Dat is geen oplossing* omdat:

*) Van de redactieleden voelde Jaap Kruithof het meeste behoefte om te reageren op de kanttekeningen van W. G. Wolters bij het 'links-rechts-nummer' van DSN.

a) zijn voorstel *naïef* is. Een alleenstaand en goedmenend intellektueel kan het woordgebruik in de dagelijkse omgang en in de politieke wetenschapsbeoefening niet veranderen. Dat brengt ons dus geen stap verder;

b) door politicologen wordt het politieke gebeuren op wereldschaal gezien als een systeem in evolutie. Is er geen reëel systeem, dan is er geen mogelijkheid van inzicht en kan men alleen wat feitjes verzamelen. Dan is er geen wetenschap meer. *De vraag is of we in het zich ontwikkelende politieke wereldsysteem uiteindelijk twee aan elkaar tegengestelde krachten kunnen ontdekken.* Dit is een centraal probleem, niet alleen voor ideologen of moreel geïnspireerde lieden, maar vooral voor wetenschapsmensen, die in hun discipline een algemene theorie beogen (en moeten beogen om van hun vak een wetenschap te maken). Bij de verklaring moet het dan zo zijn dat alle meer particuliere tegenstellingen in de hoofdantithese besloten liggen, anders is de theorie onhoudbaar. Nu zijn er mensen die beweren dat in de politieke evolutie op lange afstand een blijvende laatste tegenstelling ontbreekt. Anderen menen dat een onherleidbare reeks conflicten tussen meerdere krachten aan het gebeuren ten grondslag ligt. Ik ben in mijn artikel uitgegaan van de stelling dat er inderdaad een laatste hoofdtegenstelling aanwezig is, die tot dusver permanent bleef en daarom de huidige werelddynamiek nog steeds bepaalt. Dat is de marxistische hypothese. Voor de beide krachten heb ik de termen links en rechts gebruikt, maar dat is in de discussie niet het belangrijkste: de hoofdvraag is of de twee krachten inderdaad bestaan. Indien de begrippen links en rechts te vaag worden, kan er een moment komen dat we andere termen zullen moeten gebruiken. Maar daarmee lossen we in geen enkel opzicht het gestelde probleem op! *Het is een vergissing te denken dat vragen beantwoord kunnen worden door bepaalde termen te weren.*

Ik behoud de termen links en rechts en zie geen reden om de marxistische hypothese van de dichotomie op te geven. Wolters houdt niet van een bipolair schema omdat hij, zo denkt hij zelf, de zwart-witte beoordeling schuwt. Het onlogische in deze redenering is echter dat ons twee bladzijden verder een nieuw bipolair stelsel gepresenteerd wordt, dat van de politicus en de intellektueel. Nu is dit denkbeeld niet nieuw, want Merleau-Ponty heeft het jaren geleden ook al geprobeerd te introduceren. Daarbij komt dat deze tegenstelling simplistischer is dan de marxistische (in het laatste geval gaat het over klassen, bij Wolters over

kleine groepjes) en daarom weinig geschikt om in de politieke wetenschap de theorievorming vooruit te helpen. Ik kom er straks op terug;

c) de fundamentele problematiek van de begrippen links en rechts negeren door deze termen te schrappen lijkt me een *negatieve* houding te zijn. *Positief* werk zou degene leveren die hun complekse en dialektische inhoud nauwgezet zou beschrijven. Ik heb indertijd in het Belgische tijdschrift 'Socialistische standpunten' daarover een langere bijdrage geschreven. In mijn artikel voor De Nieuwe Stem, dat toch geen vijftig bladzijden mocht worden, heb ik, dat geef ik graag toe, zeer veel nuances weggelaten.

2. Wolters meent dat *ik slogans gebruik die 'wijzen op een gebrek aan bereidheid zich van de ware feiten op de hoogte te stellen'*. Deze conclusie leidt hij af uit de uitspraak dat 'in de achtergebleven gebieden het brutale kapitalistische geweld alles bepaalt', terwijl volgens de auteur in feite de problematiek van die gebieden heel anders ligt. Hij voegt er aan toe dat het kapitalisme puur niet meer bestaat. Hierop wil ik antwoorden:

a) dat Wolters *geen argumentatie* geeft. In welke zin ligt de problematiek van de achtergebleven gebieden heel anders? Dit oordeel is zo vaag dat ik er moeilijk op in kan gaan. Wat betekent het woordje 'anders'? Niet kapitalistisch? Wat gebeurt er dan in Zuid-Amerika waar locale oligarchieën zich met steun van buitenlandse kapitalistische ondernemingen en regeringen in stand houden? Behoort dit niet tot de feiten? Wat is er in Kongo gebeurd in verband met de Katangese mijnen? En wat doet Engeland in Aden en Jemen? En hoeveel geld spenderen de Amerikanen aan Zuid-Vietnam? En waarom kwam de Maleise federatie tot stand? Zijn dit geïsoleerde politieke gebeurtenissen of zouden er grote westerse belangen op het spel staan? Neen, de problematiek ligt heel anders, zegt Wolters;

b) ik begrijp ook niet wat de uitspraak 'het kapitalisme puur bestaat niet meer' inhoudt. Dat er een verschil bestaat tussen het kapitalisme van de vorige eeuw en dit van vandaag weet iedereen. Maar is dan het eerste kapitalisme puur en het tweede zoiets als 'het kapitalisme gemengd'? Waarschijnlijk wil Wolters hier een klassieke sociaaldemocratische visie verdedigen: ik vergeet dat door allerlei sociale acties en hervormingen het leven voor de arbeider in het Westen

veel dragelijker is geworden, dat er minder uitbuiting is en dat we in een goedwerkende democratie leven. Als hij zo denkt wil ik terugkomen op het begrip politieke wetenschap. In deze wetenschap is één van de fundamentele studieobjekten de macht. Macht heeft degene, die de mogelijkheid bezit een beslissing door te voeren. In elke maatschappij is er een bepaald structureel patroon van machtsverdeling aanwezig. Het kapitalisme is zo'n patroon. Als Wolters nu schrijft dat het kapitalisme puur niet meer bestaat, *moet daaruit afgeleid worden dat er zijns inziens de laatste eeuw een grondige verschuiving is gekomen in de verspreiding van de macht.* Dat is juist, maar *niet* in de zin die de auteur waarschijnlijk bedoelt. Ik zie machtsconcentratie: fusie van grote ondernemingen in de Euromarkt, massamedia die door betrekkelijk kleine groepen gemanipuleerd worden. Het lijkt in Nederland wel zo dat de parlementaire instellingen een goede democratie waarborgen (ze mogen natuurlijk heerlijk ruziemaken over het geval Irene) maar steeds meer belangrijke beslissingen worden buiten dit parlement genomen. En de vakbondsorganisaties? Als we aannemen dat zij iets in de pap te brokkelen hebben, is dat geen reden om aan te nemen dat het kapitalisme niet meer bestaat. De leiders van de Nederlandse vakbonden hebben de machtspositie van de werkgevers namelijk nooit fundamenteel aangetast. Zij onderhandelen wel over het loonbeleid, maar de produktiemiddelen, de ondernemingen, het eigenlijke economische bestel hebben zij niet in handen.

c) discussies tussen marxisten en sociaaldemocraten ontaarden gemakkelijk in scheldpartijen. Wie het reële gebeuren niet durft te registreren is geen wetenschapsmens. Daarom geloof ik dat Wolters zich vergist als hij meent dat ik niet bereid ben de feiten te constateren. *In plaats van beschuldigingen had ik liever feitelijke argumenten gelezen.* Door een afkeuring zonder redelijke verantwoording kan ik me niet laten overtuigen. Zeker niet als ik zie hoe hijzelf bepaalde gegevens hanteert. (In verband met het kernstopakkoord schrijft hij meermalen over een stopzetting van de bewapeningswedloop. Nu heeft dit akkoord de bewapening niet tot stilstand gebracht maar een bepaalde reeks proeven stopgezet, wat veel minder is.)

3. Wolters schrijft uitvoerig over de *tegenstelling tussen de politicus en de intellektueel* en meent met dit schema een aantal conclusies te kunnen opstellen. Het is typerend dat hij in zijn indeling een waarderend onderscheid invoert:

de intellektueel is de meerdere want hij is begaan met hoge idealen terwijl de politicus zich bezighoudt met 'platvloers gedoe'. Het lijkt op een zelfverdediging en zal wel inslaan bij intellektuelen die zich met de aktieve politiek niet durven of kunnen inlaten en daarom van een anti-politieke strekking houden. Mij is het schema te idealistisch. Afgezien van het feit dat er ook politici zijn die niet uitgaan van particularistische doelstellingen, rijst immers de vraag of sommige intellektuelen niet vrezen hun handen vuil te maken en daarom aanhangers zijn van universalistische voorschriften zoals de objectiviteitsdrang, het pacifisme en het waarheidsgebod. Bij een nadere analyse zou kunnen blijken dat zij in laatste instantie door hun abstracte stellingname juist wél hun eigenbelang verdedigen en dus, Wolters indeling volgend, bij hun politieke tegenstanders moeten geclasseerd worden. Als dat zo is, heeft het schema slechts een zeer beperkte betekenis.

4. Uit de laatste bladzijden blijkt Wolters' gedachtengang het beste. Hij is een individualist en een pragmaticus. *Individualist* want hij wil de progressieve intellektueel geen taak voorschrijven 'omdat iedereen tenslotte maar moet doen waar hij zin in heeft'. Dat lijkt veel op het 'laissez faire, laissez aller' van het klassieke liberalisme. We vergeten het marxisme en zetten de klok honderd jaar terug. Het wordt tegenstrijdig als de auteur achteraf de vrijblijvende lieden toch enkele beperkte taken wil inprenten.

Wolters is *pragmaticus* omdat hij 'geen uitgebouwde politieke filosofie te bieden heeft'. Wat hij voorstelt, beperkt zich tot een actie tegen de bewapeningswedloop en een pleidooi voor een dialoog met China. Met beide punten ben ik het wel eens, maar als programma is het pover. Het opvallende is dat niets gesuggereerd wordt voor de binnenlandse politieke actie. Moeten de progressieve intellektuelen in de buitenlandse problemen vluchten om hun handen niet vuil te maken aan het 'platvloerse gedoe' van het binnenlands beleid? Of is de auteur zo overtuigd van de onmacht van de weldenkende intellektuelen dat hij voor het binnenland niets concreets weet aan te duiden?

Het is mogelijk dat het artikel van Wolters symptomatisch is voor de geestesgesteldheid van een groep Nederlandse intellektuelen, die zichzelf belangrijk en zuiver vinden, maar weinig sociale invloed en macht bezitten. Ze klagen erover dat het hun schuld niet is en zoeken genuanceerde theoriën om hun passiviteit te rechtvaardigen. Is het een vlucht?

Sonja Prins

DE DINGEN

*Voor Teo Anton van Kooten *)*

het ding

evenzo
tussen scharlaken en wiebelende
ogen
tussen het teken omhoogstaand
en de breedte
van franje en nuanceringen
evenzo is de keuze
de kern
in de maag in de keel
exploderend

een korrelige
substantie

evenzo zijn de luchtgaten
vierdimensionaal
de arcering
een sprookje

je hebt het ding in je
stevige vingers
niet loslatend
gedrocht zonder een enkele
generatie

hoela-hoela

ja en als de russen komen
als de chinezen komen
als de afrikanen
als de tamtam als de oboleth
en als het smeersel in de pannen
wij reuzen blonde germanen
ja en als de wegen
als de schietende zijkappen
in de vuisten van de citroen
als het eten donker in de magen

*) Na zijn 'Russische observaties' in het mei-nummer van DSN.

zee- en zeepsieders die de stormen
neerslaan
zacht poeder witgeel paars

oprecht dankend
voor deze maaltijd
oprecht blijvend een netwerk
een gesel
een niet zo grandioos spektakel
hoela-hoela-end
naar het hiernamaals

de poten

zo ook de ogen van de vliegen
die tintelend
een brokje van het een of ander
in zijn omtrekken wie weet
wie weet in zijn diepste dasein
en hun zuignappen
vol herinnering

zo langzaam spartelend
wij noemen het gewiekst en handig
kijkt ieder zijn ogen uit

wetensdrift is een smalle gleuf
in de poten

de bom

ik probeer precies te zijn:
een straal
is altijd minder dan ik of jij
de lauwe seconde
rekbaar als kauwgummi

ik heet simpel simpel het deeg
waar wij mee twisten
tot de spatten eraf vliegen

elke spat roekeloos
maar niet oneindig

de put

ach schreeuwerds ach schreeuwlelijkerds
wij hebben ons ertussen
wij zitten geknepen in het vlak
wij zeggen geen woord

wij zijn van alle leeftijden
en of de dwarse seizoenen
eenmaal hun wenteling staken
het laat ons koud

geen wonder
uit de put waarin marmer en staal
verbleken
het zuur dat ons verteert

mooi in het kleine

grandioos niet-grandioos armzalig
de machine die de jongen tekent
hij tekent zijn eigen armen en
benen voeten

hij ordent de rompslomp
mooi in het kleine
de enige dimensie

maar toen hij ouder werd
lag alles achter hem
hij stond kaalhoofdig
te turen

mooi in het kleine zijn wij
wij dikkerds wij volgevretenen
wij strijken een lucifer
en het brandt

wij zijn de totaaldenkenden
de totempalen
van het geduld
zonder ons geen vooruitgang

de vlek

een lucifer op de vensterbank
een klein goudhaantje tussen de takken
de vlek van de as
kringelend boven
azië
niet de kringen kozen mij
maar het doek

ik ben absorberend
en ik geloof
nog niet verzadigd

het paard

ik ben nog altijd in drieën
de rus de chinees de amerikaan
steigerend voor de slede

aartsvaderlijk
en daarheen

stijgend uit een afgrond de walm
van dit afgebeten
ondermaanse gekrioel

ik ben het driespan
en daarachter
onder mijn hoeven
vonken en turbulente
gebaren
zwijgend
waarheen

ik ben enig onenig
de zwijgende betoger
en de man op het paard
dat allang geen paard meer is

meer speciaal
tot in alle finesses
onze navo-lermontov
zwalkend romantisch
edel
fataal

In de Nieuwe Stem van maart 1964 (afl. 3) critiseerde T. Haan op pag. 179 e.v., op m.i. zeer goede gronden, de inleiding van Pierre de Boisdeffre bij de Gide-omnibus in de Nobel-prijs-reeks van uitgeverij Heideland. Het is een typische Jesuïten inleiding en geeft het katholieke standpunt t.o.v. Gide, die niet voor niets op de index staat, zeer juist weer. Even terecht maakt Haan geen aanmerkingen op de vertaler van deze inleiding, de heer Daniel de Lange. De vertaling is correct.

De heer Haan beschouwt het echter wel als een soort verraad, dat op de 76 blz. inleiding van Boisdeffre een goede 300 blz. tekst van Gide zelf volgen, in een vertaling van mij. 'Onze polyglot moet toch eens in gewoon Nederlands te kennen geven, wat hem van deze kwestie dunkt!' Max Nord, die mij om dezelfde reden aanviel in Het Parool, schreef aan het einde van zijn critiek: 'Het is een verkwikking de teksten van Gide te lezen, nadat men de zwaveldampen heeft opgesnoven van de hel, waarin hij (Gide), door de Boisdeffre is geworpen'.

Welnu, dit is mijn verdediging. Ik vind die 300 blz. nooit te voren vertaalde tekst belangrijk en goed gekozen. Ik neem aan dat behoorlijke lezers hun oordeel zullen vormen op grond van de teksten zelf, en niet op die van een inleider, die zijn taak te buiten gaat door behalve gegevens ook nog vermaningen te verstrekken. Ik ben zeer blij dat de Belgische uitgever, door rekening te houden met bepaalde wensen van katholieke zijde ter omzeiling der bepalingen van de Index, voor het eerst de mooglijkheid geschapen heeft, dat een boek van Gide opgenomen wordt in tal van Vlaamse bibliotheken en schoolbibilotheken, en ik hoop dat de lezers door de teksten die ik vertaald heb, geprikkeld zullen worden nog meer van Gide te gaan lezen. Ik ben bijzonder blij, dat de correspondentie van Gide met Claudel, en het excerpt over Wilde in dit boek zijn opgenomen. Zij alleen zijn dunkt mij reeds voldoende om Boisdeffre te weerleggen. Als een uitgever ook nog eens een uitgave van Corydon wil brengen, ben ik bereid die weer te vertalen, ook al zou er 100 pag. inleiding van Boisdeffre bij moeten komen!

In feite ben ik natuurlijk voor de inleiding van Boisdeffre even weinig verantwoordelijk, als de heren Haan en Nord,

voor wat er, niet door hen ondertekend, verder aan artikelen in De Nieuwe Stem of Het Parool staat. Ik ben enkel verantwoordelijk voor de vertaling van een groot aantal teksten van Gide, waarvan ik blij ben dat ze in het Nederlands zijn verschenen. En ik ben blij dat de heer Nord tenminste, deze vertaling 'een respektabel stuk werk' genoemd heeft. Ik hoop dat Haan nog eens de kans krijgt zijn eigen keuze uit het werk van Gide bij een Nederlandse of Vlaamse uitgeverij geplaatst te krijgen.

Jef Last

Lizzy Sara May

Ik parkeer je tussen watten wolken
jij losbewegend vliegwiel

dons ben je geweest
maar je had ook kunnen zijn
een krab van babyroze
zijn scharen zettend in mijn vlees

ik geef je een hoefijzer
een papieren muts
een sta-op-pop
attributen voor klein spel

ja ja
tussen de watten wolken wacht je
tot ik je loslaat
om met oerkracht de ruimte
binnen te varen

maar ik laat je niet los

magic voice

op het uur dat
slaande echoos zich verstuiken
het ravijn als luchtbed gebruiken
op dat uur
(de hittewijzers ondanks de val
schroeien het rubber
dat tussen de stenen stroomt)

op dat uur
is de tijd in zijn nopjes
maakt de tijd een trek naar het oosten
de oeverture tijd is geld
de oeverture aftellen
maandag dinsdag woensdag
de koude kerk van de zondag binnen

op dat uur
is de tijd water geworden
en smelt van je lichaam
is je lichaam tijdloos geworden
omdat de stem
een keer zijn oeverture zong

horen zien en zwijgen

ons verborg een kontrabas
horend hoe de toeschouwers
hun lichamen swingden
op de telefoondraden van het orkest
zeggend
de baan van paal tot paal is lang
vanuit de fles met strong drink long drink
zagen we de zeemansdichter
zijn verzen lijmen van letters
uit enkel kaalgelezen kranten
we lachten
straks komt hij ee's te kort

verscholen in onze stalen huid
zuchtten we dat we zelf ook zingen
en gedichten verzinnen konden zonder
als akrobaten over dunne draden te dansen

we zwegen
en van binnenuit werden we verdronken

R. V. Leembruggen

Van blad op blad stappend
volgt de wind een vlinder.

Vlinder
beschrijft de wind
in bladerschrift.

De druk van een vlinder
op het uitgestrekt grasveld
maakte mij duizelig.

Vlinders
tekenden in de lucht
met hittegolven.

Bladerend in zichzelf
een vlinder.

A. Romein-Verschoor

DE SCHAMELE VRIJHEID

Simone de Beauvoir: *La Force des Choses*
Parijs Gallimard 1963

Er bestaat een niet ongebruikelijke methode bij recensenten het zich geriefelijk te maken door hun aankondiging van een boek op te bouwen op de samenvattende en aanbevelende woorden, die de uitgever meent het op de stofomslag te moeten meegeven. Het is een systeem, waarbij je weinig aperte fouten kunt maken en je toch de moeite sparen het boek (geheel) te lezen. De aankondiging achterop dit derde deel van de mémoires van Simone de Beauvoir is van haar eigen hand, een uittreksel n.l. van de inleiding, die voor in het boek is opgenomen en die een korte theorie van het mémoires schrijven geeft in de vorm van een verweer tegen de bezwaren, die tegen de beide eerste delen zijn ingebracht en tegen dit derde geopperd zouden kunnen worden. De gemakzuchtige recensent is daarmee wel gediend: ook zijn mogelijke bezwaren kan hij kant en klaar uit het boek zelf halen, hij behoeft ze slechts zò veel zwaarder te accentueren, dat het verweer er tegen van de schrijfster ze niet uitschakelt.

Maar ook wie het boek wel en met belangstelling las, zal zich zelf geweld aan moeten doen om niet hier en daar in een polemiek met de inleiding te vervallen. Simone de Beauvoir schrijft gemakkelijk, helder en in een hoog tempo. Dat laat zich niet alleen afleiden uit de omvang van haar oeuvre en uit de omvang van elk van haar werken, maar ook uit haar manier van schrijven. 'Plaisir d'écrire pour le plaisir d'écrire, j'écris n'importe quoi' (blz. 457) schrijft ze na een hele reeks anecdotes en verhalen van deze en gene te hebben oververteld, die ze bij ontmoetingen op Capri heeft opgepikt. Zelf zegt ze ook in haar inleiding zich steeds te verbazen over het verwijt van uitvoerigheid tegen mémoiresschrijvers gericht: zo lang wat zij schrijven interessant is, loont het de moeite ze te lezen. Blijft natuurlijk de vraag naar welke norm dit interessant zijn gemeten moet worden. In een voorafgaande alinea wordt er de nadruk op gelegd, dat het hier niet om een kunstwerk gaat: 'ce mot

me fait penser à une statue qui s'ennuie dans le jardin d'une villa', maar om het vastleggen van 'ma vie dans ses élans, ses détresses, ses soubresauts, ma vie qui essaie de se dire et non de servir de prétexte à des élégances'.

Nu zijn er gelukkig zo nu en dan wel schrijvers geweest, die in staat bleken 'ma vie dans ses élans' etc. vast te leggen in een vorm, die we veilig een kunstwerk kunnen noemen, zonder dat daar iets gekunstelds of een poging tot élégance aan te pas kwam. Dat is een zaak van vormgeving niet alleen, maar van afstand nemen tegenover het eigen leven, van een durven waarderen van het eigen verleden, door er het kostbaarste, dat is het meest eigene als het ware in de holte van de hand van te verzamelen en de rest te laten verstuiven in de wind der vergetelheid. Het is natuurlijk waar, dat we heel wat mémoires- en dagboekschrijvers heel dankbaar zijn voor het n'importe quoi opschrijven van alles wat hun voor de pen kwam, en die daardoor vooral wanneer ze tot een verwijderd verleden behoren voor de historici hele hopen materiaal bijeengeharkt hebben. Men zou S. d. B. haar uitvoerigheid kunnen vergeven op grond van de overweging: zullen onze nazaten over enige eeuwen niet even blij zijn met alles wat zij optekende over het openbare leven in Frankrijk en alle landen die zij bereisde, als wij nu zouden zijn met de uitvoerige mémoires van koningin Esther of van Christine de Pisan? Maar wie er zich rekenschap van geeft hoe de contemporaine geschiedenis meer aan een teveel dan aan een tekort aan materiaal lijdt, zal deze vraag niet zo grif bevestigend beantwoorden. De historicus die over één of twee eeuwen gegevens zoekt over de politieke situatie in Frankrijk na de tweede wereldoorlog, over de vrijwording van Algiers, de Cubaanse revolutie, de Amerikaanse suprematie, de koude oorlog, Korea of Vietnam, zal dat vooralsnog in andere geschriften zoeken dan in deze mémoires. En dat te meer omdat de betrokkenheid van de schrijfster tot het verhaalde die van de, zeer geïnteresseerde, buitenstaander is .Een uitzondering daarop vormt b.v. haar activiteit in de kring van de Temps modernes met name in het verzet tegen het hardnekkig kolonialisme in Algiers. Een passage als die op blz. 527 v. over het bezoek van een delegatie van vier vrouwen, waaronder de schrijfster, bij de minister van justitie om over het geval Djemila Boupacha te spreken heeft al het persoonlijke en doorleefde wat men van de mémoiresschrijfster mag verwachten en het exclusief informatieve van de ooggetuige, die weet waar ze het over heeft.

De uitvoerige overzichten van de wisselende aspecten

der binnen- en buitenlandse politiek, die ook niet uit de herinnering van een onmiddellijk betrokkene zijn opgetekend, maar waarvoor in een bibliotheek de gegevens bijeen worden gezocht, verzwaren m.i. het boek onnodig en doen afbreuk aan het mémoires-karakter. Mémoires moeten m.i. de herinnering aan het zelf *door*leefde, dat is iets anders dan het zelf *be*leefde bevatten. Natuurlijk mag die herinnering hier en daar ondersteund worden door het naslaan van feiten en data — ik had zelfs graag wat meer data in dit boek gezien: telkens weer vraagt de lezer zich af bij het noemen van een maand of jaargetijde: van welk jaar? Er is teveel beleefd, te weinig *door*leefd in dit boek. Al die politieke commentaren of recensies van pas gelezen boeken zijn in mémoires alleen op hun plaats, als ze werkelijk een diepe ingreep in het leven van de auteur markeren of in zijn persoonlijke ontwikkeling. Hetzelfde geldt van persoonlijke ontmoetingen. Wanneer de lezer uit de context niet kan opmaken wat al de ontmoetingen met A. B. en C. voor de schrijfster betekend hebben, heeft het geen zin te vermelden, wanneer en waar ze met hen e.t.q. lunchte of een glas dronk. Ik zou al die lunches en glazen wijn en whisky graag geven voor een wat meer indringende weergave van haar contacten met de mensen, die haar werkelijk na staan of stonden. Iets daarvan is er hier en daar als om te tonen dat het ook anders kon: in de episode over de ziekte van Sartre of in de reactie op het bericht van de dood van Camus. Ondanks de paar honderd namen in dit verslag van 20 jaar mensenleven genoemd, krijgt de lezer de indruk van een geïsoleerd bestaan en het doel van de stortvloed van mededelingen over alles en nog wat, waarmee de schrijfster haar boek opvult, lijkt wel te zijn dat isolement te doorbreken. Het resultaat is een zeer extensieve autobiografie, die niettemin zeer egocentrisch is. Al de mensen, waartussen ze zich beweegt, hebben in de eerste plaats de functie haar wezen te spiegelen: haar vrienden en bekenden spiegelen haar betekenis, haar minnaars haar jeugd. Daardoor blijven die minnaars ook zulke schimmige figuren. Wie en wat is nu eigenlijk Nelson Algren behalve een man die af en toe een slecht humeur heeft, wat is Lanzmann anders dan een jonge man, die altijd de tijd heeft om met haar op reis te gaan? Wie hieruit opmaakt, dat S. d. B. een lege ijdeltuit is, ziet de schijn voor het wezen aan. Zij is een zeer capabele, begaafde en intelligente vrouw, maar bij het lezen van haar werk — ook bij *Le deuxième sexe* — wordt men telkens bij alle talent, inzicht en kennis verrast door trekjes, die onmiskenbaar aan de legendarische vrije

vrouw van omstreeks 1900 herinneren. Het laat zich niet afwegen in hoeverre het hier om een persoonlijke strijdbare en soms zelfs rancuneuze aanleg gaat of om een reactie op een typisch Franse achterlijkheid, maar die laatste speelt er zeker in mee; rancune is trouwens een echte secundaire, door tegendruk opgeroepen eigenschap. Doorlopend reageert ze kribbig op de in Frankrijk nog altijd gangbare reactie op de 'geleerde' vrouw, op anecdotes als zou Sartre haar pen besturen of zelfs haar boeken schrijven, als zou haar roem een aflegger van de zijne zijn, wat me, eerlijk gezegd voor een deel althans onvermijdelijk, onmiskenbaar en helemaal geen schande lijkt. Zij is kennelijk bezeten van de vrije-vrouwengedachte haar leven zelf in de hand te houden en niet toevallig heten de beide laatste delen van haar autobiografie wat mistroostig: *La Force de l'Age* en *La Force des Choses*, zij is voortdurend bezig ergens tegen op te tornen, zich te handhaven, waarvoor de lezer na haar periode van verzet tegen haar milieu in haar jeugd niet zo heel veel reden meer kan zien.

Tekenend voor dat in-de-hand-houden is de passage op blz. 139 over de man-vrouw-verhouding. Daarom neem ik die in zijn geheel over:

Souvent prêchée, peu observée, l'intégrale fidélité est ressentie d'ordinaire par ceux qui se l'imposent comme une mutilation: ils s'en consolent par des sublimations, ou par le vin. Le mariage traditionel autorisait l'homme à quelques 'coups de canif dans le contrat', sans réciprocité; à présent beaucoup de femmes ont pris conscience de leurs droits et des conditions de leur bonheur: si rien dans leur propre vie ne compense l'inconstance masculine, la jalousie les rongera et l'ennui. Nombreux sont les couples, qui concluent le même pacte, à peu près, que Sartre et moi: maintenir à travers des écarts une 'certaine fidélité'.

Ik ben zelden of nooit een zo menselijk-schraal beeld van het huwelijk tegen gekomen als dit en al weer: het doet zo 1900-achtig aan, dat heel dit menselijk tekort op het legitieme huwelijk wordt afgeschreven. Volgt nog een stukje casuistiek over de mogelijkheid, dat een van de contractanten het slachtoffer wordt van de te grote ernst, waarmee de ander een nieuwe verbintenis beleeft, over de vraag of de wederzijdse vrijheid werkelijk die naam verdient, wanneer men zich slechts 'passades sexuelles' veroorlooft en die andere vraag of zij en Sartre bij het zorgeloos elkaar toestaan van 'amours contingentes' te weinig bedacht waren geweest op de 'schade aan derden'.

In haar inleiding zegt S. d. B., dat zij er met grote ernst

naar gestreefd heeft de waarheid te schrijven en dat haar dat ten aanzien van de beide voorafgaande delen op het verwijt van indiscretie bij de recensenten is komen te staan. Wanneer ik daartegenover meer waarheid in deze mémoires zou hebben gewenst, dan niet omdat ik de behoefte had aan meer van dat soort indiscreties, die in onze tijd graag als het toppunt van waarachtigheid aangeboden en genoten worden. Het gaat mij ook niet om een waarheid, die S. d. B. zou hebben verdraaid of verzwegen, maar om een die zij kennelijk niet in staat is te geven: de waarheid achter de spiegel. 'Vivre sa vie' betekent voor haar te weinig het leven over je laten komen, je er aan over geven, er midden in springen en je laten meesleuren desnoods, maar: het volgens de zelf opgestelde spelregels spelen, haar autobiografie is de registratie van dat spel, dat haar noodzakelijk lijkt om haar zelfbesef en waardigheid als vrouw-die-mens-is te handhaven.

Dit verzet tegen al wat haar vrijheid zou kunnen inperken, waardoor haar m.i. de meest wezenlijke vrijheid, die van de zelfvergetelheid ontgaat, wordt extra bitter tegenover de macht, die haar intelligentie haar verbiedt te negeren: de macht van de ouderdom, die zij over zich voelt komen. Ik laat het aan de psychiaters over uit te puzzelen in hoeverre haar liefdesavonturen uit dit deel samenhangen met de bittere strijd tegen het ouder worden of.... compenserende replieken zijn op de 'amours contingentes' van haar niettemin trouwe levensgezel, zoals men uit de chronologie en de bewoording van haar verhaal soms zou opmaken. Liever wil ik nog een enkel woord zeggen over de epiloog van dit deel, die mijn waardering aanmerkelijk verhoogd heeft voor een boek onder het lezen waarvan (700 blz.) ik wel eens verzucht heb in hoeverre de schrijfster onbeperkt gerechtigd is zich op mijn medewerking en geduld te beroepen, zoals zij in haar inleiding doet. Die epiloog geeft een boeiende slotbalans, een sobere en eerlijke uiteenzetting over haar menselijke en intellectuele verbintenis met Sartre, al kan zij ons een polemiek tegen allen, die daar een scheve voorstelling van hebben gegeven, niet sparen en al wordt de mij intrigerende vraag er niet door opgelost, waarom zij hem nooit Jean Paul noemt en altijd als 'vous' aanspreekt. Hoort dat bij het vrijheidsspel? Ze maakt ook de balans op van haar leven: het leven van een bezetene van de macht van het woord, niet louter om de 'élégances' daarvan, maar als communicatiemiddel met de medemens en als rasechte intellectueel, d.w.z. als intellectueel-honnête homme ontdekt ze langs die weg de mede-

mens, de ontrechte medemens. Het is een ontwikkeling, die altijd een wat ethische kleur aan de overtuiging geeft, die daarom nog niet minder oprecht behoeft te zijn dan van wie uit de rank and file der verdrukten voortgekomen de menselijke verhoudingen vaak wat reëler en vooral wat humoristischer kan aanzien. En tenslotte spreekt zij hier nog eens expliciet en eerlijk haar angst voor het verouderen en het aansluipend verval uit, die om haar egocentrische reddeloosheid de tragiek van dit leven uitmaakt.

Ex Libris

Met de bundel *Anders en eender* van *Jan Romein* (Querido, 1964) is posthuum de laatste van de indrukwekkende reeks studies van zijn hand verschenen, waartussen een duidelijk verband bestaat en waarin men een vaste lijn kan ontwaren. Naar de aard valt deze hiermee aan te duiden, dat zijn studies meer en meer theoretisch historische studies zijn geworden, in de sfeer van het terrein van onderzoek en overdenking der geschiedenis dat hem door de jaren het meest lief was geworden en hem het sterkst fascineerde, de vraag naar de grondslagen der geschiedschrijving en haar mogelijkheid en methode, en de vraag naar het wezen en de zin van het geschiede buitendien, in zijn aardse verhoudingen als problematisch gesteld en als zinrijk gezien — zo beproefde hij het tenminste met een levenslang niet aflatende worsteling die hem tenslotte misschien zelfs heeft gesloopt, in dat gevecht met de engel. Naar de inhoud werd zijn probleem in tal van variaties de vraag naar de krachten die het gebeuren in de wereld beheersen; wording en verwording in de samenleving, verandering en stilstand, vooruitgang en achteruitgang, het zijn tegenstellingen die in de dominerende dialectiek van zijn denken een grote plaats innemen en waarvan het hem gaandeweg bewust werd dat zij elkaar in hun tegenstelling niet uitsluiten maar elkaar afwisselen en opvolgen of zelfs aanvullen en dat zij zelfs gelijktijdig in één tijd zij het in verschillende opzichten aanwezig kunnen zijn en erop inwerken.

Met weemoed treffen wij voor in het boek zijn studie aan over Duur en verandering in de geschiedenis. Deze laatste voordracht van hem, slotaccoord van de vele die hij voor verschillend gehoor in de loop der jaren met zulk een voor-

beeldige zorgvuldigheid van gedachte en vorm heeft voorbereid en gehouden was bestemd voor de conferentie van nederlandse en engelse historici in september 1962, die hij niet meer heeft beleefd. De voordracht door prof. Schöffer in het engels vertaald is door deze daar voorgelezen. Het is hierin dat hij als uitgangspunt van zijn overtuiging spreekt dat niet in een volstrekte tegenstelling de dingen, de feiten, de verschijnselen hetzij alzo of aldus zijn en enkel in die zin op te vatten en te verklaren, maar zowel het een als het ander aanwezig en van werking en kracht pleegt te zijn. In zijn woorden: 'Steeds meer ben ik overtuigd geraakt dat niet òf-òf maar het èn-èn het meest met de werkelijkheid zelf overeenkomt en dat iets daarom zeer wel a kan zijn en nochtans potentieel —a in zich kan bevatten'. Meer en meer is hij ervan overtuigd geraakt dat 'dialektiek niet slechts een denkmethode is, los van de werkelijkheid, maar dat de werkelijkheid zelf zo gestructureerd is.'

Deze gedachtengang wordt ingeleid door een jeugdherinnering welke ons nu nog des te meer treft en waarin wij de vroege ontwaking van zijn denkwijze gewaar worden: als kind kon hij urenlang in de Rotterdamse Diergaarde in de kas voor tropische planten naar de waterbakjes kijken die het water van de grote vijver in beweging moesten houden, en die om beurten volliepen en omkiepten, waarbij het hem boeide dat zij volliepen om leeg te lopen en leegliepen om weer vol te worden en, vooral, hoe het een ongemerkt in het ander overging. Hij zal toen nog niet geweten hebben hoe zijn historisch werk in later jaren tot het instrumentarium van zulk een dialectiek zou worden, of liever hoe hij de gang der gebeurtenissen en werkingen in de wereld zich in zulke wisselvormen zou gaan zien voltrekken.

Duur en verandering in de geschiedenis heeft als ondertitel Het probleem van de 'omslag' en deze rede vormt als studie de inleiding op het grote werk waaraan Romein sinds vele jaren bezig was en waarin hij de 'omslag' van de 19e naar deze eeuw wilde nagaan: het werk dat voltooid zal worden door de voortzetting door mevr. Romein-Verschoor die de nog niet geschreven hoofdstukken op zich heeft genomen. Romein heeft het aangedurfd die 'omslag' op de vele gebieden van maatschappelijke en culturele werking te bestuderen en te beschrijven. Men wordt steeds weer getroffen door de kennis van zaken die hij zich had eigen gemaakt en die hem in staat stelde de aan verschillende levensgebieden ontleende voorbeelden aan het hoofddoel van wat hij aantonen wilde dienstbaar te maken. Van de vele differentiaties van het zich wijzigende negentiende-

eeuwse positivisme, en de ermee samenhangende bijbelkritiek, de ontwikkeling van sociale bewegingen en tenslotte partijen, tot de verschuivingen in de literatuur van naturalisme naar psychologie en in de beeldende kunsten van realistisch impressionisme tot extreem sensitivisme toe. Romein tracht een aantal typen van omslag in de veelheid van voorbeelden te onderscheiden.

Verbluffend is het overigens, te zien hoe hij zich ook tot in bijv. het gebied der literatuur heeft weten in te werken, even sterk als bij de eerste lezing ervan in 1956 treft mij de kennis en belezenheid die een studie kenmerken als De zelfexpressie van de westerse roman in de twintigste eeuwse roman, een voorstudie voor een hoofdstuk van de History of the scientific and cultural development of mankind, uitgave van de Unesco in een aantal delen, waarvan de schrijver een der redacteuren was. Zulk een voorstudie is ook Het offensief-defensief van het Christendom in de 20ste eeuw.

Kenmerkend voor Romein is het hoe hij bij al zijn onderzoekingen naar de grote drijfkrachten en drijfveren in de geschiedenis en in de wereld, die hem ook deden vragen naar wat om de zoekende geest enige rust te schenken als 'algemeen menselijk patroon' kan worden beschouwd, te allen tijde ook aandacht houdt voor de mens afzonderlijk, het individu, om wiens geluk en waardigheid en goede verstandhouding tot de anderen het tenslotte gaat. De studie over Het probleem der waarheid in de biografie stelt het belang van de mens zelf als persoonlijkheid in het volle licht.

A. D.

Met *Jacques Hamelink* heeft een nieuwe schrijver zijn intrede in de nederlandse letteren gedaan. Ik wil daarmee niet alleen zeggen dat er een debuut temeer is dat de aandacht verdient, deze komen tenslotte tamelijk geregeld voor. Maar zeldzamer is het dat een auteur door zijn debuut onmiskenbaar deel uitmaakt van het literair bezit van ons land en behalve de belofte die er aan zijn werk verbonden is, alvast een deel daarvan terstond heeft ingelost dat naar het mij voorkomt in de literatuur voorgoed meetelt. Het behoort bij het hedendaagse snelverkeer in de letteren, waarin de modes elkaar vlugger dan ooit opvolgen, dat er ontdekkingen worden gedaan, de uitgevers die om de boekenmarkt strijden doen er met graagte aan mee, maar gewoonlijk kan men verwachten dat die ontdekkingen

weer even spoedig door andere worden verdrongen. Ik ben niet geneigd om een auteur te spoedig feestelijk in te huldigen. En wanneer wij denken aan het succes dat het werk van Jan Wolkers bijv. heeft, met oplagen tot over de 90.000 exemplaren voor een roman als Kort Amerikaans, successen die aan geen Couperus zelfs ooit zijn te beurt gevallen, dan blijft dat toch een nieuwe auteur die midden in het succes nog altijd problematisch is, en van wie men erkent dat hij kan schrijven maar nog niet weet wat ervan worden en blijven zal tenslotte. Aan Jacques Hamelink zou ik daarentegen een zo overweldigend succes bepaald niet durven voorspellen, hij lijkt mij eer een auteur voor de meer literaire gezinde lezers dan voor de lezersmassa. Trouwens zijn er vaak genoeg schrijvers geweest voor wie het grote succes niet dadelijk kwam maar pas jaren nadat zij hun beste werk hadden gepubliceerd. Het beste werk van Nescio was er al tientallen jaren voordat het een groot succes werd en ook Elsschot is vele jaren achtereen meer een naam geweest voor de kenners dan een gevierd auteur.

Het is nog geen jaar geleden dat de schrijver van een novelle mij opviel in het nieuwe tijdschrift Merlijn. Het verhaal was voor mij niet minder dan een ontdekking, te vergelijken met het moment kort voor de oorlog toen een vriend mij voor het eerst verzen liet lezen, in een schoolschrift van Bertus Aafjes die toen nog debuteren moest. Het verhaal heette Een opgehouden onweer en ik vind het nu terug in een bundel van zes verhalen die is verschenen onder de titel *Het plantaardig bewind* (Polak en Van Gennep, Amsterdam, 1964). Geen van de vijf overige verhalen, hoewel zeer merkwaardig, heeft mij meer die schok van het eerste gegeven, en het lijkt mij ook nog wel problematisch of en hoe de belofte van Hamelinks werk in de toekomst tenvolle zal worden ingelost, wij verwachten het en zien er naar uit maar het blijft niettemin problematisch. Allerminst problematisch is voor mij echter, en hierin geloof ik door geen te grote subjectiviteit begoocheld te zijn, dat het verhaal Een opgehouden onweer het niet grote aantal zeer goede novellen in ons land voorgoed met één heeft vermeerderd. Het is een enigszins Grand Meaulnes-achtige geschiedenis, fantastisch en realistisch tegelijk, over jongens die met hun aanvoerder, de grote en sterke Marc Kanoffel besluiten de geheimzinnige en gevaarlijke avontuurlijke moerassen in de omtrek van hun dorp in te trekken, maar met als gids niet de sterke leider uit hun midden naar de afzijdige en wat zonderlinge René, de enige die de moerassen door en door kent. Dit relaas van een reddeloze tocht

door de verraderlijke drassige gronden en plassen wordt tot veel meer dan een eenvoudig avonturenverhaal, het wordt een geschiedenis van leven en dood, van dreiging en beklemming, dat als een visioen of symbool van levensbeklemming werkt, en in de dramatische ontknoping van het noodlottig einde in de explosieve gassen van de zwarte Pikkreek voert het naar een beklemmend menselijk hoogtepunt of dieptepunt van de levensangst in het algemeen.

In de andere verhalen van deze Zeeuws-vlaamse schrijver herhaalt zich de suggestie van een vreemde onbewuste plantaardige dreiging in zeer gevarieerde vormen, en steeds weer wordt deze geput uit een jong bewustzijn, dat met onbestemde jeugdherinneringen die bij de schrijver visionnaire vormen aannemen voortdurend voeling houdt en zijn benauwdheid en beklemming aan de lezer op even onmiskenbare als bijna onnaspeurlijke wijze meedeelt. Zowel in psychologisch opzicht, maar dat kan de literaire criticus tenslotte niet zozeer raken want gevolg en resultaat in de literatuur zijn voor hem belangrijker dan oorsprong en oorzaak — als vooral in literair opzicht dus zijn deze novellen een indringende analyse, ook van hun verband met elkaar, overwaard. Dat verband heeft de schrijver zeer in het kort trachten samen te vatten in de titel van zijn bundel, Het plantaardig bewind, waarin een passieve levensverbijstering, een botsing van oerdrift en oerangst, lijkt uitgedrukt. Als bij Wolkers maar van een weer geheel andere persoonlijkheid uit, vormen de vreemdheid van het bestaan, de vergankelijkheid en het bederf het uitgangspunt van wat hij schrijft en ook weer het middelpunt ervan. Er lijkt een spanning aanwezig, die, telkens weer anders, ook bij Van het Reve, bij Mulisch, bij Hermans, bij Nooteboom bestaat, waar denkelijk uit een moerassig gevoel van levensangst en van het onbevredigende van het bestaan, een walging dreigt op te stijgen waaraan toch weer de schrijver niet geheel wil toegeven, zodat op het kruispunt van afkeer en een toch niet geheel te verloochenen levenslust, weerstand wordt geboden naar twee kanten, aan de beklemming van het bestaan zowel als aan de bekoring ervan.

A. D.

De fabels van Ross

Met veel verve en puntigheid, vooral in de samenvattende slotregels van elke fabel, legt Leo Ross de legendarische

arabische dichter Lokman wijsheden in de mond *), die met behulp van modern taalgebruik en actuele gebeurtenissen een hedendaagse strekking krijgen. Qua vorm, en als reactie op de woord-experimenten van de 50'ers, komen deze fabels in de buurt van de rederijkersgedichten uit de tijd waarin Van Erp zijn latijnse versie maakte (het uitgangspunt voor de vertaling van Ross); qua inhoud staan zij dichter bij de kwatrijnen van Omar Chajjam dan bij de droge wijsheden van de geleerde Van Erp, en daardoor ook dichter bij onze emotionele tijd:

DE KAT IN DE SMIDSE

Een Kat betrad de werkplaats van een smid
en vond een vijl daar liggen, blinkend wit.
Het ding was koel toen zij er steels aan likte,
maar gaf een vloeistof af die bloedwarm was en rood.
Hoe zoet en zorgeloos is de verslaving aan de dood
Een grote zaligheid doorvoer haar en zij snikte.

Zo is het leven van de Kat gestrand:
haar hoogst geluk berustte op een misverstand.
Laten wij bidden voor haar ziel en hopen
dat het met ons, levensgenieters los zal lopen.

En over een andere misvatting, te goed vertrouwen:

Zo ziet men dat men zich met rampspoed overstelpt
wanneer men iemand in het zadel helpt
en hem vertrouwen schenkt alvorens
balans is opgemaakt tussen de vruchten en de dorens.

Vooral in hun moraal verschillen de concluderende regels bij Ross en bij Van Erp. Bijvoorbeeld: *Dit is een fijn bestaan: iets nutteloos graag willen en daaraan dromerig je tijd verspillen.* Van Erp zegt op de overeenkomstige plaats (in een fabel over wolven die meer drinken dan goed voor ze is en daaraan te gronde gaan): 'Hij, die geen goed besluit neemt, doet iets wat niet behoort te gebeuren'. En daarmee is de kous af, voor de taalgeleerde Van Erp, niet voor Ross, vrolijk voortbordurend op de zonde met een humor en onsentimentaliteit, die de oververfijnde nederlandse poëzie te vaak ontbeert. ('O, teedre jongens die

*) Leo Ross: *De fabels van Lokman,* latijn (vert. Van Erp) en nederlands. Boucher-paperbacks 1964.

gedichten maken – blijf liever af van stekeliger zaken!' zegt Ross). Stekelige zaken brengt hij up to date, door b.v. Luns te hekelen:

DE ARENDEN, DE HAZEN EN DE VOSSEN

De toestand in de Arendrepubliek
was voor de Hazen aanleiding tot veel kritiek.
Een rechtgeaarde Haas kan er om huilen
zoals die Arenden hun nest bevuilen!
Zo is tenslotte een conflict ontbrand
en 't knaagvolk krijgt natuurlijk op zijn lazer.
Gelukkig spreekt de Luns der Hazen:
'Er is niets aan de hand!
Wij kunnen rekenen op de bijstand van de Vossen!
Zij hebben het beloofd! Zij zullen ons verlossen!'
't Bericht wordt triomfantelijk gepubliceerd,
maar door de Vossen snel gedementeerd:
'Wat hebben wij met jullie dwaasheden te maken?
Bemoei je voortaan met je eigen zaken!'
Vervolgens gaan
zij met de Arenden een bondgenootschap aan!

Het gekste was (het klinkt misschien sinister):
de Hazen hielden Luns voor een bekwaam minister!

Goede fabels kunnen tegen een stootje en zullen daarom niet zo gauw verdwijnen. Maar als ze verdwijnen zou Ross dit vermoedelijk geen ramp vinden, want hij laat Lokman ook zeggen:

Lezer, laat mij met rust met mijn bescheiden dromen!
Beschouw al wat ik schrijf als meegenomen!

(Van Erp eindigt dezelfde parabel uiteraard moraliserend: 'Dit betekent dat vele mensen, om veel te winnen, het beste van hun bezittingen verspelen', of, aardiger in het latijn: *Multos homines quaestus multi causa perdere caput opum suarum).*

Op het vlak van de intermenselijke relaties is de tegenstelling tussen de beide vertalers van Lokman nog scherper. Waar Ross bitter uitroept: 'Wie gij verachtte, wreekt zich na uw dood. Een eerlijk tegenstander is een bondgenoot', constateerde Van Erp slechts: 'Dit slaat op hen die iemand neerhalen die reeds gestorven is, en die zich niet kan verdedigen'. Als Ross zegt: 'Nooit weet je bitterder: mijn leven

is mislukt, dan als je doodsvijand je aan zijn boezem drukt', zegt Van Erp: Dit slaat op hem in wiens hart list en bedrog is, en hij toont welwillendheid en liefde: *Eum, in cuius corde est dolus et fraus, ostenditque benevolentiam et amorem.*

Zijn onze intermenselijke relaties romantischer dan die uit onze gouden eeuw en tonen ze meer overeenkomst met die uit de 12e in Perzië, de eeuw waarin Lokman voor het eerst een perzisch dichter wordt genoemd (daarvoor stond hij als wijsgeer in de Koran)? Men zou het wel denken als men bij het lezen constateert dat Ross dingen 'van onze tijd' zegt en Van Erp eerder keuvelt.

De uitgever biedt de lezer volledige service, door aan de latijnse tekst van Van Erp een letterlijke nederlandse vertaling toe te voegen. Een mooie uitgave, typografisch zowel als redactioneel, voor weinig geld (*f* 3,90).

S. P.

2 jongeren - 2 bundels

*Splijtbaar materiaal** heet de bundel waarin Paul van der Loeff zes novellen verzamelde. Zes maal vertelt de ik-figuur met de nogal cynische blik van de psychologie studerende auteur, zijn wedervaren, of beter, zijn droomwedervaren, want de verhalen hangen stuk voor stuk te balanceren boven de randgebieden, nu eens naar deze, dan weer naar gene zijde overhellend. De waarde van de gebundelde verhalen variëert ook wel eens; zo zou ik zeggen dat het laatste, 'een bevrijdingsfeestje', een nogal lullig slippertje is, terwijl b.v. 'de code' onmiskenbaar talent verraadt. Alleen moet het me toch nog maar eens van het hart dat de Noord-Nederlanders, ten opzichte van onze taal, zulke koele minnaars zijn, en dat ik het maar zo en zo vind te stellen dat zelfs literaire waarde afhankelijk is van het gebruik, terwijl ik meen dat een groot auteur juist de kunst verstaat de smaak van de lezer te bepalen. Dit laatste is een gebrek dat nog duidelijker tot uiting komt in *De Ruime Gevangenis* van Steven Membrecht, een gevangenis waarin voor de lezer niets meer te beleven valt, omdat alles reeds beleefd is, zodat een van de aangenaamste gewaarwordingen die je als lezer kan hebben, het samen voelen en samen denken met de door de auteur gebrachte figuur, verloren gaat. Het staat trouwens ongelukkig vermeld in de korte inhoud die de uitgever ons ter verduidelijking achterin de bundel bezorgt: '.... ver-

*) Uitgeverij Contact, Amsterdam-Antwerpen.

raadt de diepste bewogenheid van de figuur....'; verraadt inderdaad, maar brengt die bewogenheid niet. Als b.v. Membrecht spreekt over een oliebol die eerst de aandacht vroeg, dan voel ik die aanspreking niet. Niettegenstaande mag ik me ook weer niet helemaal negatief uitlaten over dit werk, het is alleen een van deze boeken waarvoor men termen gebruikt als: men zou kunnen zeggen dat...., omdat er blijkbaar net iets schort; en aan dat iets zal Steven Membrecht met verloop van tijd wel verhelpen, denk ik, hij heeft er de moed en het talent trouwens voor.

Van horden, boeren en sex *)

Nomaden naderen het dorp der Hunebedbouwers, een eenvoudig boerenvolk dat zijn rijkdom uit de aarde haalt. Reeds geruime tijd leven zij in vrede met de Horden, maar zekere voortekenen wijzen er op dat iets op til is. De wilden, die zich inoynoe noemen, d.i. mensen, hebben af te rekenen met inwendige veten. Een vrouw, de roodharige Zoemende Bij is daar de oorzaak van. Een vader- en broedermoord zijn het 'logische' gevolg. Maar Boadjoerah, de Otter, geniet niet lang van zijn triomf, want Iridoena, ofte Zoemende Bij, ofte Vinkenest in de linde, ontvlucht haar volk en trouwt met de eenzelvige dorpsbewoner Gerol. Natuurlijk komen er verwikkelingen, wat denk je, een wilde vrouw in het dorp. Tijdens een overzeese reis der mannen overtreedt Iridoena het grote taboe, d.w.z. zij slaapt met een andere jongen. De dorpsoudste overleeft die heiligschennis niet en sterft nog op zee. Sersiopello, Iridoena's bijslaap wordt door de Otter uit de weg geruimd, nadat deze tevergeefs diens verloofde, de Penelope Bethinda, heeft trachten te verkrachten. Uiteindelijk keert De Zoemende Bij dan toch maar terug naar haar wilde Otter, en buiten een paar doden is er niet veel veranderd. De horde vertrekt, en het dorp leeft maar verder. U ziet, wel een verhaaltje, maar cultuur-historisch een nul, Evert Zandstra heeft waarschijnlijk een boek als The Sexual Life of Savages té grondig gelezen. We weten nu voortaan dat de Hunebedbouwers met een penis of een vagina liepen, maar dat is ook alles, alhoewel u nu niet moet denken dat De straat der vrouwen onze straat der vrouwen is, neen hoor, niettegenstaande de titel dubbelzinnig is, dekt hij dit begrip niet, zulke dingen gebeurden indertijd elders.

*) De straat der vrouwen, door Evert Zandstra, uitgeverij Contact, Amsterdam en Antwerpen.

Erik Kös: De Grote Mac.

In de reeks Dwars door de Moderne Wereldliteratuur van Uitgeverij De Tijdstroom te Lochem, verscheen een magistraal werkje van de Joegoslaaf Erik Kös: De wonderlijke geschiedenis van de Grote Walvis, alias Grote Mac. Op het einde zegt Despits, de non-conformistische hoofdpersoon: '....ik was me ervan bewust dat ik weer voor niets in opstand kwam en me nodeloos verzette en druk maakte. Maar ik kon nu eenmaal niet anders.' En daarin ligt dan zijn hele tragedie. Omwille van Grote Mac, de te Belgrado tentoongestelde walvis, komt hij in conflict met zijn milieu, werkkring, hospita en medehuurders, zijn liefje zelfs, met allen die naar de walvis willen, als een vloed, zegt hij, een willoze golf, waarin elke persoonlijkheid vergaat. In feite koestert hij zelf ook een heimelijk verlangen om hem te gaan zien, en hij doet het zelfs, maar strooit zichzelf dan zand in de ogen door zich voor te houden dat hij wel verplicht is met zijn vijand kennis te maken om beter stelling tegen hem te kunnen nemen. Het is trouwens niet omwille van de walvis, maar omwille van zichzelf dat Despits in conflict komt. Grote Mac is alleen maar een zielig idool, dat eerst tot de sterren verheven en achteraf door zijn vroegere aanbidders kompleet verguisd wordt, en zodoende feitelijk het grootste slachtoffer is, want Despitsje is zelf ook maar een jaloers en rancuneus mannetje in een eigen klein wereldje, zijn positie is altijd anti omdat hij liefst zichzelf in het middenpunt der belangstelling wou zien. Langs dit beetje eigenaardig verhaal heeft Kos dit uitermate knap getekend. Zeer aanbevolen aan anti-mensen.

Marc Andries.

INHOUD

Jeroen Brouwers: De toteltuin 641
Georges Fukkink: gedicht 666
W. G. Wolters: Alternatieven zoeken 667
Jaap Kruithof: Antwoord aan een genuanceerd denker 675
Sonja Prins: De dingen 680
Jef Last: Kritiek en verweer 684
Lizzy Sara May: gedicht 685
W. D. Tieges: magic voice 686
horen zien en zwijgen 687
R. V. Leembruggen: vlinders 688
A. Romein-Verschoor: De schamele vrijheid . . 690
A.D.: Ex libris 695
S.P.: De fabels van Ross 699
Marc Andries: 2 jongeren 702
Van horden, boeren en sex 703
Erik Kös 703
Medewerkers 704

MEDEWERKERS

Jeroen Brouwers, 1940, debuteerde met verhalenbundel 'Het mes op de keel' in 1964. Woont in Brussel.

Georger Fukkink, 1943, werkt voor onderwijzersakte. Woont in Arnhem.

R. V. Leembruggen, 1940. Woont in Den Haag.

Wouter D. Tieges, 1945, student aan de universiteit van Amsterdam.

W. G. Wolters, 1940, studeert sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- HERDENKINGSNUMMER JAN ROMEIN met bijdragen van o.a. A. Romein-Verschoor, W. F. Wertheim, Fr. de Jong Edz., O. Noordenbos, N. A. Donkersloot en J. Presser.
  156 pag. en portret van Jan Romein *f 3,50/Bfr. 55*
- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 3,25/Bfr. 45.*

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN – Telefoon 05120-2641 – Giro 801077